

Monitoring invoering vernieuwde bedrijfseconomie

VIERDE METING VAN HET MONITORONDERZOEK
(SCHOOLJAAR 2021-2022)

Monitoring invoering vernieuwde bedrijfseconomie

Vierde meting van het
monitoronderzoek (schooljaar
2021-2022)

April 2023

slo

een doordacht curriculum
dat doen we *samen*

Verantwoording

2023 SLO, Amersfoort

Mits de bron wordt vermeld, is het toegestaan zonder voorafgaande toestemming van de uitgever deze uitgave geheel of gedeeltelijk te kopiëren en/of verspreiden en om afgeleid materiaal te maken dat op deze uitgave is gebaseerd.

Auteurs:

Marc den Elzen, Johan van Driel, Bart Penning de Vries

Informatie

SLO

Postbus 502, 3800 AM Amersfoort

Telefoon (033) 4840 840

Internet: www.slo.nl

E-mail: info@slo.nl

AN

3.8109.869

Inhoudsopgave

1. Samenvattend overzicht	6
2. Context, vraagstelling en opzet	9
2.1 Aanleiding en context	9
2.2 Vraagstelling en theoretisch kader	10
2.3 Onderzoeksopzet	13
2.4 Vragenlijst voor de startmeting	14
3. Responsbeschrijvingen	16
3.1 Responsgroep docenten	16
3.2 Responsgroep leerlingen	19
4. Resultaten docenten	22
4.1 Onderwijspraktijk	23
4.1.1 Deskundigheid en voorbereiding	23
4.1.2 Gebruikte Lesmethode	25
4.1.3 Lesmateriaal	25
4.1.4 Toetsing	26
4.1.5 Vaardigheden	28
4.2 Uitvoerbaarheid, haalbaarheid en toetsbaarheid	29
4.2.1 Uitvoerbaarheid: algemene impact	29
4.2.2 Uitvoerbaarheid met betrekking tot tijd	29
4.2.3 Leerdoelen	30
4.2.4 Relevantie, inhoud en samenhang	32
4.2.5 Waardering onderdelen domeinen	34
4.2.6 Invloed van Coronamaatregelen	35
4.2.7 Eindopmerkingen	36
5. Resultaten leerlingen	37
5.1.1 Algemene indruk	37
5.1.2 Waarderingscijfer BE en aanraadfactor	38
5.1.3 Lesmethode	39
5.1.4 Lesinhoud	40
5.1.5 Toetsing	40
5.1.6 Aansluiting bij leerling	42
5.1.7 Relevantie	42
5.1.8 Vaardigheden gebruikt bij BE	44
5.1.10 Invloed covid	46
5.1.11 Eindopmerkingen	46

6.	Conclusies en Aanbevelingen	47
6.1	Opzet van het onderzoek	47
6.1.1	Examenprogramma/syllabus	47
6.1.2	Leermiddelen, vaardigheden en toetsing	48
6.1.3	Corona	48
6.1.4	Aanbevelingen	48
7.	Referenties	50

Inleiding

Vanaf het schooljaar 2018-2019 is een nieuw examenprogramma Bedrijfseconomie (BE) ingevoerd in de bovenbouw havo en vwo. Ten grondslag aan deze verandering ligt het advies van de commissie Boot uit 2014. Op advies van deze commissie is de naam van het oude vak M&O veranderd in bedrijfseconomie. Het doel van dit nieuwe vak is om de financiële zelfredzaamheid van leerlingen (nog meer) te vergroten en om hen inzicht te geven in het functioneren van organisaties. Het versterken van het ondernemerschap van leerlingen is een belangrijk middel om dit doel te bereiken.

In opdracht van het ministerie van OCW heeft SLO vorm en inhoud gegeven aan een driejarige monitoring en evaluatie. Deze rapportage beschrijft de eindmeting, die is uitgevoerd in het schooljaar 2021. Dit rapport beschrijft de resultaten van deze eindmeting en maakt – waar mogelijk – een vergelijking met voorgaande metingen. Aangezien de omvang van de steekproeven behoorlijk van elkaar verschillen, is het verstandig om hierbij de nodige voorzichtigheid in acht te nemen.

Leeswijzer

De eindrapportage van het evaluatieonderzoek van het vak bedrijfseconomie bevat de volgende indeling. In hoofdstuk 1 staat een samenvattend overzicht. Indien mogelijk wordt een vergelijking gemaakt met eerdere metingen. Soms is er ook een suggestie gedaan. Hoofdstuk 2 gaat in op de context, vraagstelling en opzet van het onderzoek. In hoofdstuk 3 wordt verslag gedaan van de onderzoekspopulatie. Hoofdstuk 4 gaat in op de ervaringen van docenten. In een enquête is gevraagd hoe zij het nieuwe programma ervaren en tegen welke knelpunten zij aanlopen. Het perspectief van de leerling staat centraal in hoofdstuk 5. In dit hoofdstuk worden de resultaten gepresenteerd van een enquête onder leerlingen. Ten slotte worden in hoofdstuk 6 enkele conclusies getrokken en aanbevelingen gedaan.

1. Samenvattend overzicht

Een aantal jaar geleden is de opzet van het programma M&O grondig veranderd. Een onderdeel van deze verandering was dat de naam van het vak is veranderd in bedrijfseconomie (BE). Het doel van deze verandering was om de leerling meer centraal te zetten, ondernemerschap te bevorderen en de financiële zelfredzaamheid van leerlingen te vergroten.

De invoering van dit nieuwe programma is gemonitord door SLO. Het monitoren van een nieuw examenprogramma houdt in dat de ervaringen van docenten en leerlingen enige jaren worden gevolgd. Dit gebeurt door middel van vragenlijsten. Deze zijn ontworpen aan de hand van een aantal relevante variabelen. Het doel van monitoring is om inzicht te krijgen in hoeverre de beoogde verandering gestalte krijgt in de praktijk en tegen welke knelpunten docenten en leerlingen aanlopen.

In dit rapport presenteren we de resultaten van de laatste meting van de monitoring invoering bedrijfseconomie. Waar mogelijk vergelijken we de resultaten met voorgaande metingen en doen we enkele suggesties voor de toekomst. Deze suggesties zijn cursief afgedrukt.

Uitvoerbaarheid van het programma

Aan docenten is gevraagd hoe zij oordelen over de inhoud van het programma. De resultaten suggereren dat docenten in het algemeen tevreden zijn met de onderwerpen het programma op havo en vwo. Tegelijkertijd oordelen zij minder positief over de uitvoerbaarheid van het programma. Dit betreft met name het havoprogramma, dat op dit punt onvoldoende scoort.¹ Het idee dat het programma overladen is, is minder sterk aanwezig onder vwo-docenten. De opvattingen van leerlingen komen op dit punt overeen met de opvattingen van docenten. Leerlingen geven aan meer tijd kwijt te zijn aan BE dan aan andere vakken en dat ze veel begrippen moeten leren.

Deze resultaten duiden erop dat het verstandig is om te overwegen om het programma minder vol te maken, waarbij de effecten van deze maatregelen goed moeten worden gemonitord. Het is raadzaam om bij volgende grote

¹ Er zijn al de nodige aanpassingen gedaan in het havo-programma voor 2024 en daarna. Het is wel zaak om deze veranderingen goed te volgen zodat duidelijk is of het beoogde effect wordt bereikt.

veranderingen eerst een pilotexamen af te nemen. Dit vergroot de kans dat bijvoorbeeld de overladenheid van het programma in een eerder stadium kan wordt gesignaleerd en aangepakt.

Leeractiviteiten

Docenten geven aan dat ze zich in staat voelen om het programma BE uit te voeren in hun klassen en dat ze tevreden zijn over hoe lesmethoden onderwerpen uit de syllabus uitwerken. Wel geven ze aan dat dit op sommige punten erg uitgebreid gebeurt.

Veel lesactiviteiten lijken gericht te zijn op bedrijfseconomisch rekenen, samenwerken met andere leerlingen en het schrijven van een ondernemingsplan. Het samenwerken met mensen uit de praktijk en reflecteren lijken minder vaak aan bod te komen. Ook komt een deel van de docenten niet toe aan het doen van praktische opdrachten. De overladenheid lijkt hierbij een rol te spelen. Deze bevindingen zijn in overeenstemming met de antwoorden van de leerlingen.

Ervaren relevantie en samenhang

Volgens de docenten is het programma interessant en relevant voor leerlingen in de bovenbouw van havo en vwo. Het programma biedt zaken aan die van belang zijn voor de vervolgopleidingen van leerlingen en bereidt hen voor op hun rol als werknemer of ondernemer. Dit komt overeen met de opvattingen van leerlingen. Wel missen de docenten samenhang in het programma. Domein B is opgenomen om de samenhang in het programma te verbeteren. Over dit domein oordelen docenten niet bijster positief. Op dit punt wijken de leerlingen af van de docenten. Zij oordelen positiever over de samenhang van het programma. Ook zijn ze wat positiever over de inhoud van domein B. Regelmatig worden elementen uit domein B genoemd als reden waarom het vak relevant/interessant is voor derdeklassers.

Het verdient aanbeveling om goed zicht te krijgen op de plek van domein B in het uitgevoerde curriculum. Dit kan bijvoorbeeld door te onderzoeken hoe domein B wordt uitgewerkt in leermiddelen of door het organiseren van interviews met docenten, lerarenopleiders en leerlingen. De bevindingen kunnen aanleiding zijn om aanpassingen door te voeren in domein B, of om voorbeeldmateriaal te laten ontwikkelen waarin de rol van domein B goed naar voren komt.

Toetsing

De docenten vinden het programma goed toetsbaar. Dit geldt voor zowel het SE als het CE. In de loop van dit monitoronderzoek stijgt het percentage docenten

dat goed uit de voeten kan met het ontwerpen van toetsen of de CE-toetsen. Dit kan mogelijk worden verklaard doordat docenten, naarmate ze meer ervaring hebben met het behandelen van de verschillende onderwerpen, over meer materiaal beschikken voor de ontwikkeling van toetsen. Uit de antwoorden van docenten en leerlingen blijkt wel dat de toetsing in de regel schriftelijk is. Andere vormen van toetsing, zoals het maken van een podcast of pitch, worden veel minder vaak afgenomen.

De invoering van het nieuwe programma BE viel deels samen met de coronapandemie en de gevolgen ervan. Voor het onderwijs betrof dit met name de scholensluiting en de invoering van online en/of hybride onderwijs. Hierdoor zagen docenten zich genoodzaakt om allerlei maatregelen te nemen, zoals het schrappen van sommige verrijkende onderdelen, of minder tijd te besteden aan de praktische kanten van het vak. Ook veel leerlingen werden in hun leren belemmerd door het online-onderwijs. Echter, dit doet waarschijnlijk geen afbreuk aan één van de belangrijkste bevindingen van dit monitorrapport: het programma wordt ervaren als overladen voor en door met name havoleerlingen.

2. Context, vraagstelling en opzet

2.1 Aanleiding en context

Het examenprogramma management en organisatie (M&O) was toe aan herziening. Een aantal maatschappelijke ontwikkelingen leek niet in het examenprogramma geborgd, terwijl het behandelen van deze onderwerpen wel als noodzakelijk werd gezien (Commissie Boot, 2014). Het ging bijvoorbeeld om het toenemend belang van financiële zelfredzaamheid, een grotere nadruk op ondernemerschap en het idee dat toekomstige werknemers vaker van baan zullen wisselen. Ook was er de wens dat belangrijke algemeen vormende elementen nadrukkelijker naar voren zouden moeten komen in het nieuw te vormen vak bedrijfseconomie. Daarnaast zou een nieuw programma meer samenhang tussen de verschillende onderdelen moeten aanbrengen. Om die reden is een nieuw domein B (*Van persoon naar rechtspersoon*) opgenomen in het programma. Het doel van dit domein is om deze samenhang meer zichtbaar te maken. Bepaalde juridische en bedrijfseconomische principes die belangrijk zijn in de privésfeer, zijn vaak ook van belang bij zelfstandig ondernemerschap en voor het functioneren in/van bedrijven. Door de toevoeging van domein B is de opbouw van het programma meer concentrisch.

De nieuwe examenprogramma's zijn in het schooljaar 2018-2019 ingevoerd in klas 4 van havo en vwo. Om de invoering goed te volgen, is SLO in opdracht van het ministerie van OCW gestart met een meerjarig monitoringprogramma. Deze evaluatie is formatief en summatief. Tijdens het invoeringsproces leveren evaluatieresultaten een bijdrage aan het bijstellen en verbeteren van de implementatie van het programma. Daarnaast geeft de evaluatie antwoord op de vraag in hoeverre scholen en docenten het lukt om vorm te geven aan de beoogde vernieuwing.

De nieuwe examenprogramma's voor havo en vwo en de bijbehorende syllabi zijn fundamentele dragers van de beoogde vernieuwing in het bedrijfseconomieonderwijs. Scholen zijn verplicht om deze examenprogramma's en syllabi te volgen.

Bedrijfseconomie is een keuzevak. Dit betekent dat er ook scholen zijn waar het vak niet wordt aangeboden. Scholen hebben de keus om het vak aan te bieden aan leerlingen uit alle profielen of dit te beperken tot enkele profielen.

De grote programmatische veranderingen die het nieuwe vak bedrijfseconomie met zich meebrengt, zijn:

- De leerling staat meer centraal. Zo speelt het nieuwe programma in op zelfredzaamheid, ondernemerschap en de belevingswereld van de leerling.
- Een meer geïntegreerde programmastructuur, waardoor het vak meer samenhang krijgt dan het oude vak M&O.
- De toevoeging van domein B, *Van persoon naar rechtspersoon*. Dit domein legt middels een aantal subdomeinen de verbinding tussen de persoonlijke en de organisatorische invalshoeken van het vak bedrijfseconomie.

Voor het programma gelden de volgende leerdoelen:

- De leerling ontwikkelt begrip over het functioneren van organisaties in een samenleving waarin de meeste goederen en diensten in georganiseerd verband worden voortgebracht.
- De leerling verwerft essentiële vaardigheden op belangrijke bedrijfseconomische en organisatorische vakgebieden.
- De leerling verkrijgt en vergroot een persoonlijke financieel bewustzijn, waaronder financieel inzicht en financiële vaardigheden, deze verantwoord kan handelen voor zichzelf en voor organisaties waarin de leerling actief is.
- De leerling is voorbereid op een voortgezette studie, respectievelijk het werkzame leven, als zelfstandige, ondernemer of werknemer.
- De leerling heeft een eerste loopbaanoriëntatie ontwikkeld en zicht op een verdere persoonlijke ontwikkeling.

Verder zou het nieuwe programma het volgende in zich moeten hebben:

- Een duidelijker onderscheid tussen havo- en vwo-programma.
- Ruimte tot profilering via bijvoorbeeld domein H (*Keuzeonderwerpen*).

2.2 Vraagstelling en theoretisch kader

Curriculumtypologie

De theoretische achtergrond bij de evaluatie van de invoering van de nieuwe examenprogramma's bedrijfseconomie is de typologie van curriculaire verschijningsvormen (Van den Akker, 2003; zie Tabel 1). In de monitoring proberen we zicht te krijgen op hoe het beoogde curriculum doorwerkt in de lespraktijk. Hoe worden de documenten die het beoogde curriculum beschrijven, geïnterpreteerd en uitgevoerd? En hoe ervaren leerlingen het nieuwe curriculum? Tussen de verschillende verschijningsvormen van curricula komen

vaak discrepanties voor. Dat is niet per se problematisch, maar het is goed om zicht te hebben op optredende verschillen en ze waar nodig te verkleinen.

Tabel 1. Curriculaire verschijningsvormen (Van den Akker, 2003)

beoogd curriculum	Imaginaire	opvattingen, wensen en idealen (basisvisie)
	Geschreven	documenten en materialen (examenprogramma's, syllabi, handreikingen, lesmateriaal)
geïmplementeerd curriculum	Geïnterpreteerd	oordelen en interpretaties van docenten, examenmakers en uitgevers
	Uitgevoerd	feitelijk onderwijsleerproces
gerealiseerd curriculum	Ervaren	ervaringen van leerlingen
	Geleerd	leerresultaten bij leerlingen

Onderzoeksvragen

De evaluatie richt zich op de volgende hoofdvraag:

In hoeverre wordt de beoogde vernieuwing in het nieuwe vak bedrijfseconomie geïmplementeerd in de onderwijspraktijk?

Deze hoofdvraag valt uiteen in drie deelvragen, gekoppeld aan het geïmplementeerde en gerealiseerde curriculum:

- Wat vinden docenten van het beoogde vernieuwde examenprogramma bedrijfseconomie? (geïnterpreteerd)
- Hoe vertalen docenten het beoogde vernieuwde examenprogramma bedrijfseconomie concreet naar de onderwijspraktijk? (uitgevoerd)
- Hoe ervaren leerlingen het nieuwe examenprogramma bedrijfseconomie? (ervaren)

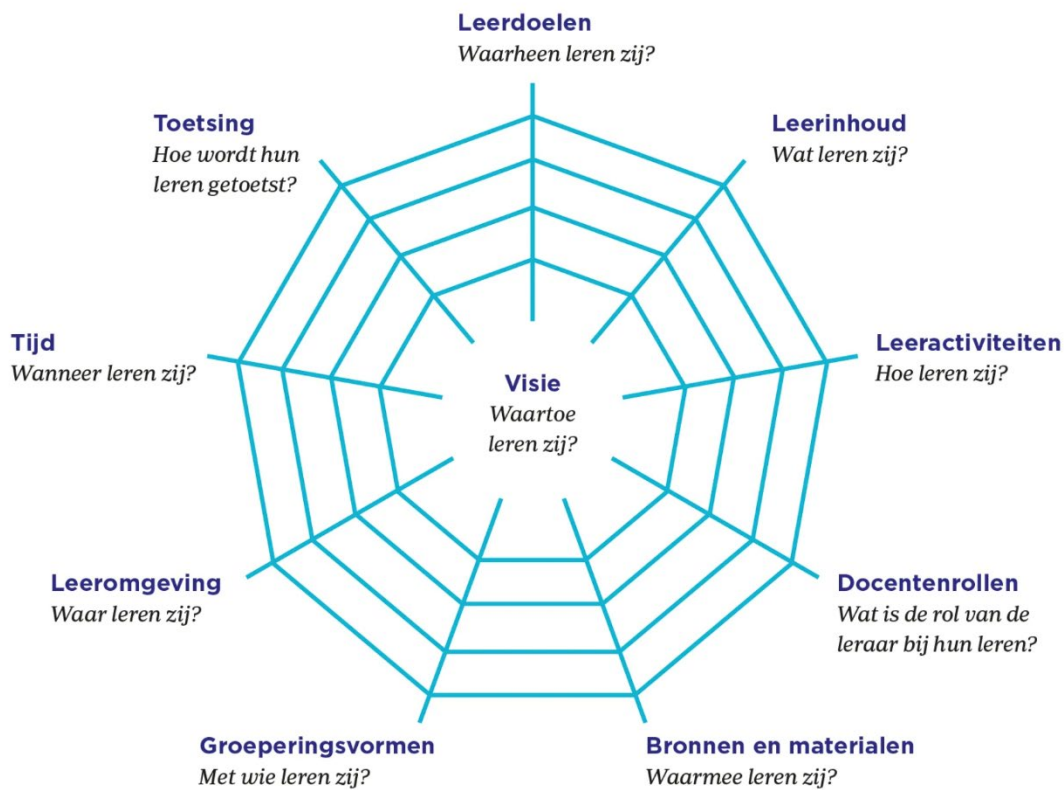
De beoogde vernieuwing omvat het vernieuwde programma, zoals beschreven in de verschillende documenten. Deze veranderingen worden weergegeven in Tabel 2. Alleen de vastgestelde vernieuwde examenprogramma's en ontwikkelde

syllabi zijn verplicht, alle overige documenten dienen ter inspiratie. Samen vormen deze documenten het beoogde curriculum.

Tabel 2. Documenten die het vernieuwde programma bedrijfseconomie beschrijven.

Niveau	status: verplicht	status: niet verplicht, ter inspiratie
Macroniveau	<ul style="list-style-type: none"> • vastgestelde examenprogramma's • definitieve syllabi voor het centraal examen 	<ul style="list-style-type: none"> • definitieve handreikingen voor het schoolexamen met daarin eindtermen SE voorbeeldmatig gespecificeerd
Microniveau		<ul style="list-style-type: none"> • voorbeeldmatig lesmateriaal zoals opgenomen in digitale handreiking, inclusief ander type toetsen als schriftelijke

De invoering van de nieuwe examenprogramma's bedrijfseconomie heeft invloed op de elementen van het leerplan, die met elkaar samenhangen. De kern van een leerplan wordt gevormd door de leerdoelen en leerinhouden van het betreffende vak. Veranderingen in de kern van het programma, zorgen vaak ook voor wijzigingen in andere aspecten van het curriculum. Hoe de verschillende leerplankundige aspecten met elkaar samenhangen, wordt verbeeld in het curriculaire spinnenweb (zie Figuur 1). Voor een kwalitatief goed curriculum zijn al deze aspecten van belang en moeten ze met elkaar in balans zijn. Dit monitoronderzoek gebruikt het curriculaire spinnenweb als uitgangspunt om inzicht te krijgen in de uitvoering van het leerplan en hoe dit leerplan wordt ervaren.

Figuur 1. Curriculair spinnenweb (Van den Akker, 2003).

2.3 Onderzoeksopzet

De onderzoeksgroep bestaat uit docenten en leerlingen havo en vwo. Tabel 3 geeft per deelvraag weer welke onderzoeksactiviteiten zijn uitgevoerd en bij welke onderzoeksgroep.

Tabel 3. Onderzoeksactiviteiten per deelvraag.

deelvraag	Onderzoeksactiviteiten
1. Wat vinden docenten van het beoogde vernieuwde examenprogramma bedrijfseconomie?	<ul style="list-style-type: none"> vragenlijstonderzoek onder docenten
2. Hoe vertalen docenten het beoogde vernieuwde examenprogramma bedrijfseconomie concreet	

naar de onderwijspraktijk?	
3. Hoe ervaren leerlingen het nieuwe examenprogramma bedrijfseconomie?	<ul style="list-style-type: none"> vragenlijstonderzoek onder leerlingen

De eerste meting is alleen onder docenten gedaan halverwege het eerste invoeringsjaar (2018-2019). Een tweede meting is gedaan in schooljaar 2019-2020². Deze wordt in het rapport aangeduid met m2. De derde meting over schooljaar 2020-2021 is gedaan door middel van vragenlijsten in april 2021 en wordt aangeduid met m3.

2.4 Vragenlijst voor de startmeting

De inhoud van de vragenlijst is gebaseerd op de verschijningsvormen van het curriculum (Tabel 1) en is ingevuld aan de hand van het curriculaire spinnenweb (Figuur 1). Deze werkwijze is gebaseerd op eerder ontwikkelde onderzoeksinstrumenten van SLO en al gebruikt bij eerdere curriculumevaluaties³. De onderzoeksvragen gaan deels in op algemene zaken, zoals de beschikbare lestijd. Andere vragen zijn meer inhoudelijk van aard en toegesneden op thema's uit de vakvernieuwing. Vanwege de omvang van de vragenlijsten, zijn sommige vragen niet meegenomen in de rapportage. De selectie is gemaakt aan de hand van interviews met docenten en docentenopleiders. De verschillende versies van de vragenlijsten zijn voor voorgelegd aan de Vecon, een eerstegraads lerarenopleider bedrijfseconomie, docenten bedrijfseconomie en de dossierhouder van het CvTE. De gegeven feedback is verwerkt in de definitieve vragenlijst.

De deelvragen in Tabel 3 vormen de basis voor de vragenlijsten. Vanuit deze invalshoeken wordt gekeken naar belangrijke thema's in de vernieuwde examenprogramma's. In Tabel 4 staat een overzicht van hoofd- en subthema's in de docent- en leerlingvragenlijsten. In deze meting is domein H niet meegenomen, omdat de resultaten te veel vertekend zouden worden door de maatregelen als gevolg van de uitbraak van COVID-19.

Tabel 4. Hoofd- en subthema's in de vragenlijsten.

² Monitorrapporten 2018-19 (zie <https://www.slo.nl/publicaties/@13139/monitoring-invoering-2/>) en 2019-20 (zie <https://www.slo.nl/publicaties/@16536/monitoring-invoering-vernieuwde/>)

³ Zie: <https://slo.nl/curriculumevaluatie>

Thema's van de vakvernieuwing in de vragenlijst

- inhoudelijke vernieuwingen
- loopbaanoriëntatie
- samenhang
- domein B 'Van persoon naar rechtspersoon'
- domein H 'Keuze-onderwerpen'*
- aandacht en ruimte voor (vakspecifieke) vaardigheden
- uitvoerbaarheid
 - tijd
 - helderheid
 - deskundigheid/bijcholingsbehoefte
- lesmateriaal
- toetsing
- impact
- aansluiting bij de leerling
- relevantie voor de leerling

De werving voor deelname aan de docentvragenlijst bestond uit:

- een uitnodiging in de nieuwsbrief tweede fase van SLO;
- een uitnodiging via de nieuwsbrief van de Vecon en een vermelding op de site van de Vecon;
- een artikel in het *Tijdschrift voor het economisch onderwijs* (Vecon) dat aandacht vroeg voor de digitale vragenlijst. Deze ging later mee dan het geplande 1 aprilnummer, met waarschijnlijk invloed op de respons;
- een open uitnodiging op LinkedIn door de projectleider van SLO.

De vragenlijsten zijn anoniem verwerkt. Voor de analyse is gebruik gemaakt van R⁴. De resultaten zijn gepresenteerd in figuren en worden op hoofdlijnen beschreven.

⁴ R Core Team (2018). R: A language and environment for statistical computing. R Foundation for Statistical Computing, Vienna, Austria. www.r-project.org/index.html

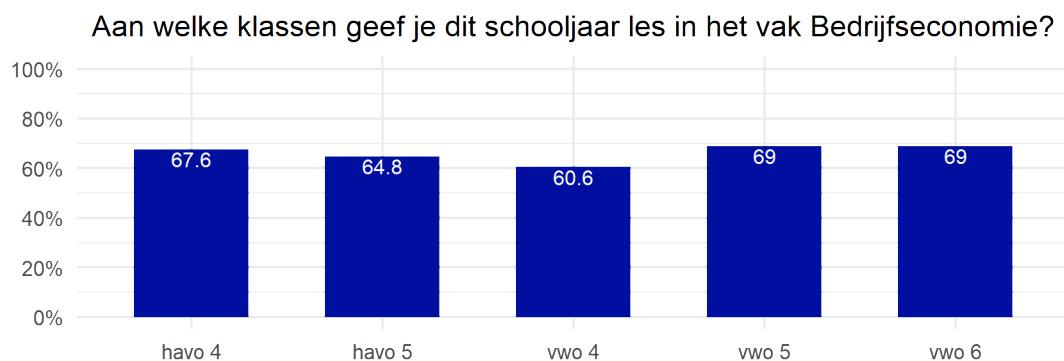
3. Responsbeschrijvingen

In dit hoofdstuk wordt de achtergrond beschreven van de docenten en leerlingen die participeerden in dit onderzoek.

3.1 Responsgroep docenten

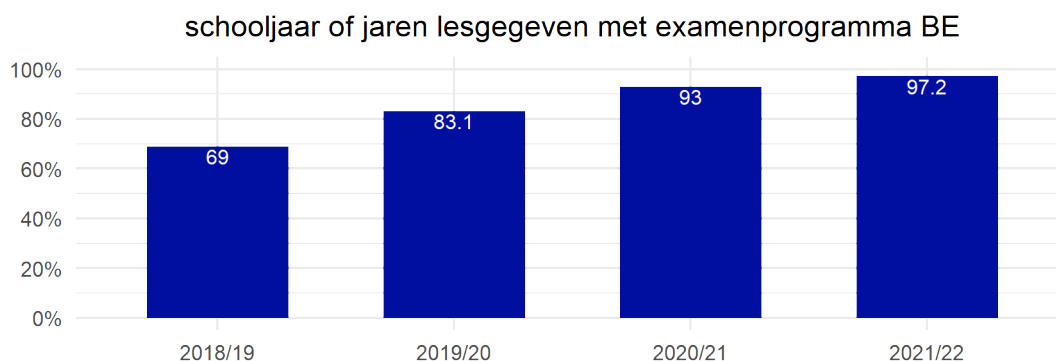
Na het opschonen van de data waren de antwoorden van 71 docenten beschikbaar voor analyse. Zij gaven allen toestemming voor het verwerken van hun gegevens voor dit onderzoek. De onderzoeksgroep is minder groot dan in de vorige meting, toen 112 docenten meededen.

De participerende docenten gaven les aan verschillende bovenbouwklassen (Figuur 2). Een kwart van de respondenten (n=18) gaf les aan alle genoemde klassen. De helft (n=38) gaf les aan havo 4 en 5 en 44% (n=31) gaf les aan vwo 4, 5 en 6.

Figuur 2. Resultaten docentenvragenlijst: klassen lesgegeven in schooljaar 2021-22.

Een groot deel van de respondenten werkt al met de nieuwe programma's vanaf de start in 2018-19 (zie Figuur 3). Er zijn twee respondenten die in het schooljaar van de meting geen les gaven, maar dat wel in voorgaande jaren deden.

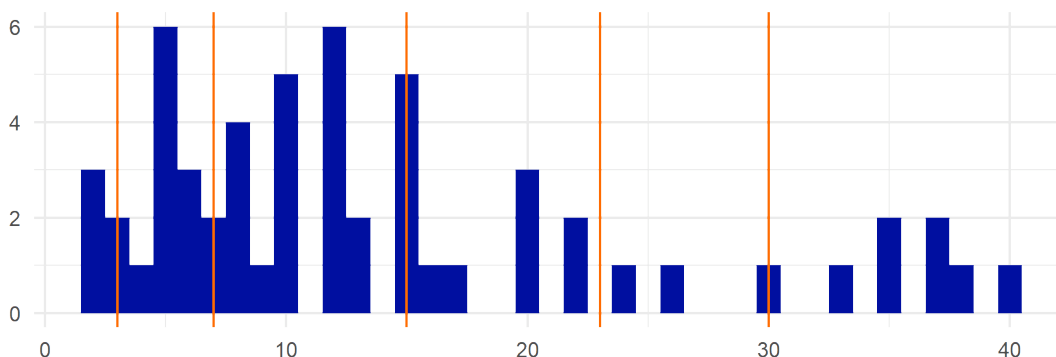
Figuur 3. Resultaten docenten: startjaar lesgegeven met het nieuwe examenprogramma.

Spreiding docenten

Aan de 71 participerende docenten is gevraagd naar de plaats waar hun school staat. Van deze mogelijkheid maakten 58 docenten gebruik. Zij noemden 47 verschillende plaatsen. Dit is iets minder dan in de vorige meting (59 plaatsen). Verschillende scholen bieden leerlingen de mogelijkheid om een businessprogramma te volgen. In deze meting gaf 14% van de docenten les op een businessschool. Dit percentage is lager dan in de vorige metingen (m3: 16%; m2: 25%).

Onderwijservaring

Hoe lang een docent al lesgeeft, kan van invloed zijn op hoe een docent vakvernieuwingen beoordeelt⁵. Om inzicht te krijgen in de verdeling van de responsgroep wat betreft ervaring, is naar dit achtergrondkenmerk gevraagd (Figuur 4). De meeste docenten (82%) hebben deze optionele vraag ingevuld. In de vorige meting was dit 73%. De meeste docenten beschikken over tussen de 3 en 15 jaar ervaring. Dit betekent dat docenten minder jaren leservaring hebben dan tijdens de vorige meting (m3).

⁵ Louws, Meirink, Van Veen &. Van Driel (2018)

Figuur 4. Resultaten docenten: histogram van de onderwijservaring van de docenten, met oranje referentielijnen voor onderwijskundige categorieën onderwijservaring.

Achtergrond docenten

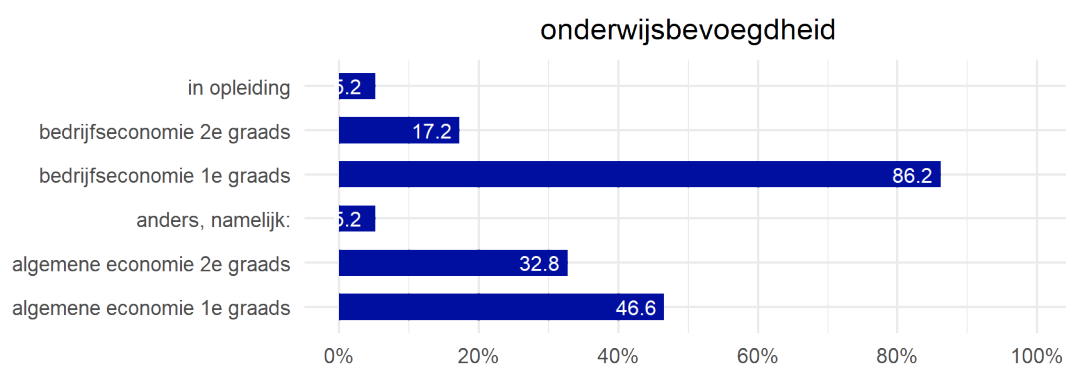
Veel docenten (n=58) vulden de optionele vraag over hun opleidingsachtergrond in. Uit Tabel 5 is op te maken dat de grootste groep beschikt over een academische opleiding op het gebied van bedrijfseconomie.

Tabel 5. De opleidingsachtergrond van de docenten.

opleiding	N	%	Sector opleiding
bedrijfseconomie	17	16,3	hbo
bedrijfseconomie	38	36,5	wo/gepromoveerd
bedrijfskunde	1	1,0	hbo
bedrijfskunde	11	10,6	wo/gepromoveerd
Economie	14	13,5	hbo
Economie	22	21,2	wo/gepromoveerd
econometrie	0	0,0	hbo
econometrie	1	1,0	wo/gepromoveerd

Docenten die de optie 'anders' deze kozen, konden vermelden welke opleiding zij hebben gevolgd, dat waren: "hbo master", "wiskunde", "Accountancy" (n=2), "sociale geografie", "master of controlling", "recht", "marketing", "Politicologie".

In Figuur 5 wordt de onderwijsbevoegdheid van de respondenten getoond. Het grootste deel van de respondenten heeft een eerstegraads bevoegdheid voor BE (86%). Daarnaast heeft een groot deel (47%) een eerstegraads bevoegdheid voor economie. De verdeling komt overeen met die in de vorige meting (m3).

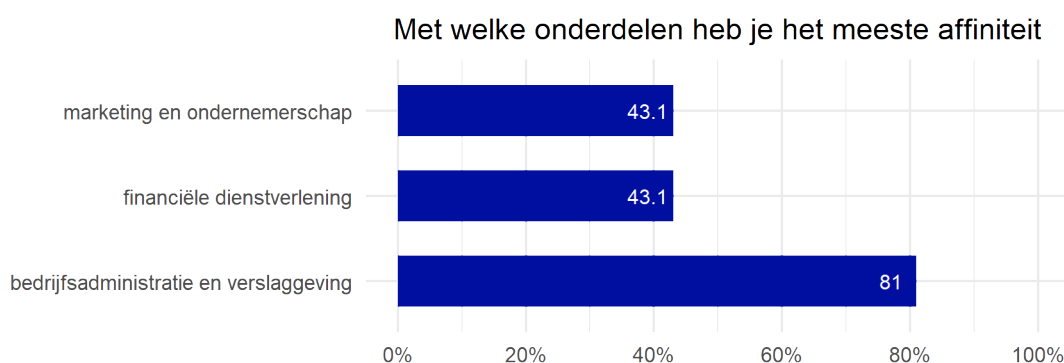
Figuur 5. Resultaten docentenvragenlijst: onderwijsbevoegdheid.

Docenten die voor de optie 'anders' kozen, konden ook vermelden welke bevoegdheid zij hebben behaald. Deze antwoorden werden gegeven:

- aardrijkskunde en maatschappijleer eerstegraads

- recht tweedegraads
- tijdens mijn opleiding bewust veel BE-onderwerpen bestudeerd en heb in het hbo gewerkt in een BE-omgeving

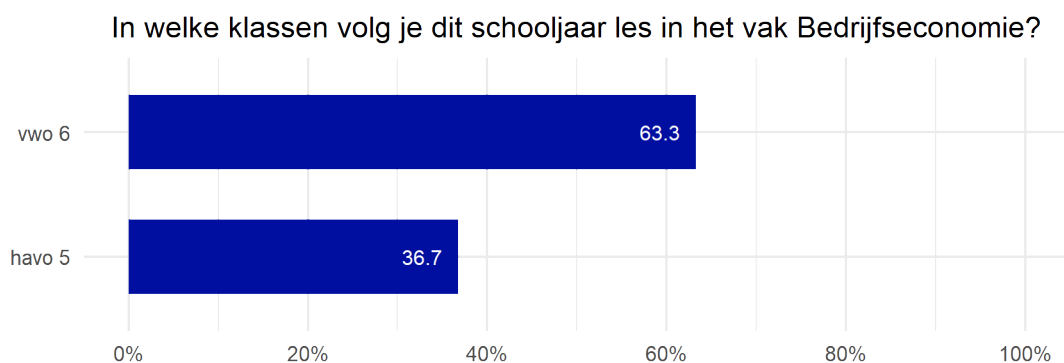
Sommige onderdelen van bedrijfseconomie kunnen docenten meer aanspreken dan andere onderdelen. Daarom is gevraagd met welke onderdelen de respondenten de meeste affiniteit hebben. Figuur 6 laat zien dat docenten de categorie bedrijfsadministratie en verslaggeving (81%) het vaakst noemen. Dit is vergelijkbaar met de vorige meting (84%). Echter, ook de andere onderdelen worden behoorlijk vaak genoemd door de responsgroep.

Figuur 6. Resultaten docenten: affiniteit met onderdelen bedrijfseconomie.

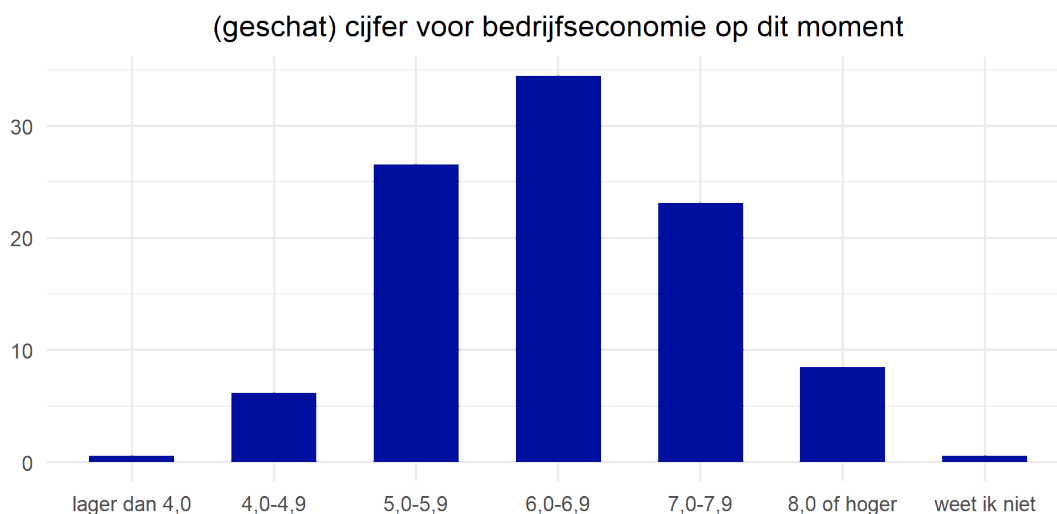
3.2 Responsgroep leerlingen

In dit onderzoek participeerden 177 leerlingen. Deze leerlingen zaten allemaal in hun examenjaar (havo of vwo).

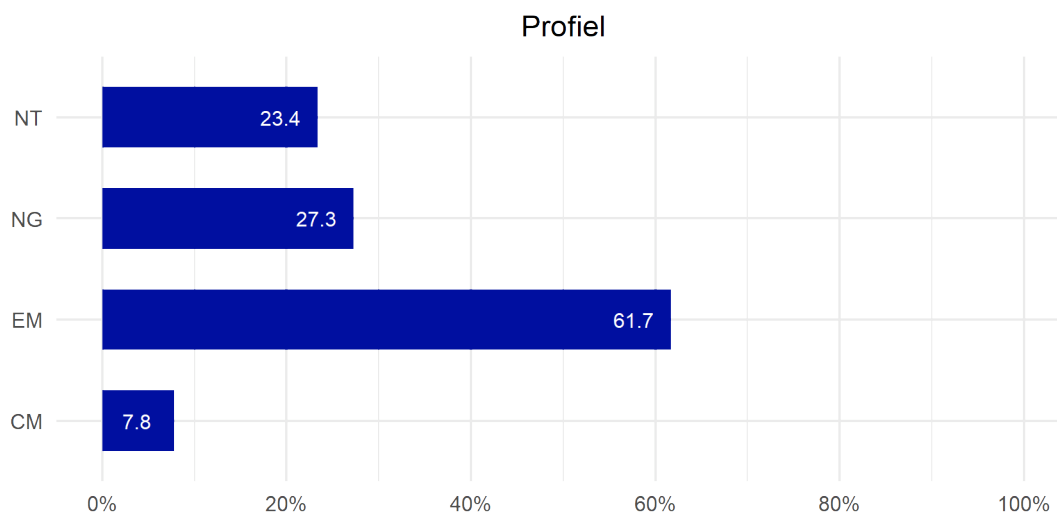
Figuur 7. Klas waarin de leerling zit op het moment van deelname.

In Figuur 7 is weergegeven of de leerlingen uit havo 5 of vwo 6 komen. Deze figuur laat zien dat bijna tweederde van de leerlingen op het vwo zit; de overige leerlingen zijn afkomstig van het havo.

Figuur 8. Leerlingpopulatie gesplitst naar het cijfer dat zij schatten dat ze op dit moment staan voor BE.

De spreiding in cijfers komt overeen met een normaalverdeling, met een gemiddelde van afgerond 6,5 (zie Figuur 8).

Figuur 9. Leerlingpopulatie gesplitst naar profiel.

Figuur 9 geeft weer welk profiel de leerlingen volgen. Het profiel E&M (61%) is het meest voorkomend. Gevolgd door de N-profielen (beiden ongeveer een kwart). C&M-leerlingen (8%) volgen het minst vaak BE. Van alle leerlingen met het vak BE heeft 65% ook het vak economie.

Schoolkenmerken van de leerlingen

De leerlingen noemen zeventien gemeentes als vestigingsplek van hun school. Dit betekent dat zij op minstens zeventien verschillende scholen zaten. De vraag is gesteld om landelijke spreiding te kunnen achterhalen. Deurne (44) is het

best vertegenwoordigd in de populatie. De overige gemeentes worden tussen de 1 en 12 keer genoemd.

Representativiteit

Onder de docenten lijkt een redelijke spreiding te zijn wat betreft locatie en lesgevende ervaring. Ook de scholen van de leerlingen zijn redelijk verspreid door het land. Dit betekent niet automatisch dat de responsgroep ook representatief is voor alle docenten/leerlingen BE in Nederland. De responsgroep is te klein en het aantal gecontroleerde achtergrondkenmerken te gering om te spreken van een representatieve steekproef.

Een andere kanttekening is dat de aantallen respondenten bij docenten en leerlingen afwijkt van voorgaande jaren. Daar moet rekening mee worden gehouden bij de vergelijking met voorgaande jaren.

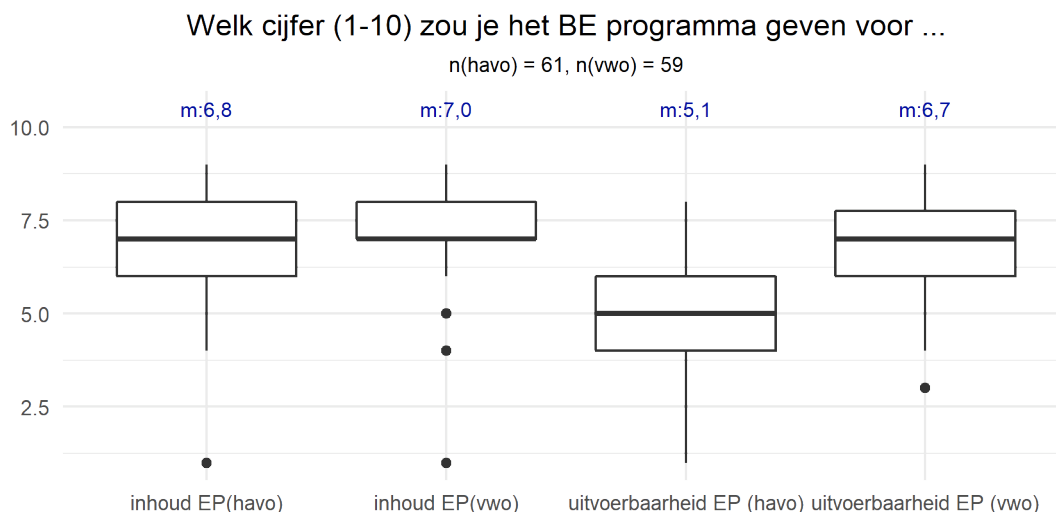
Ten slotte, in de eindmeting is onder leerlingen regelmatig geen onderscheid gemaakt tussen havo- en vwo-leerlingen. Daardoor is het niet altijd duidelijk op welk leerjaar de antwoorden met name betrekking hebben.

4. Resultaten docenten

Dit hoofdstuk geeft de resultaten van de vragenlijst onder docenten weer. Eerst worden de resultaten van de vragenlijst besproken met betrekking tot de onderwijspraktijk: wat doen de docenten, hoe wordt het nieuwe examenprogramma geïmplementeerd in de lespraktijk en waar lopen docenten tegenaan? Vervolgens worden resultaten getoond die betrekking hebben op wat de docenten vinden van de uitvoerbaarheid, toetsbaarheid en haalbaarheid van het programma. Waar mogelijk en relevant worden de resultaten vergeleken met de uitkomsten van eerdere monitorrondes.

Sommige vragen zijn open vragen, deze zijn samengevat opgenomen in het rapport. Voor meer inzicht in de antwoorden kan contact opgenomen worden met SLO⁶.

Aan het begin van de vragenlijst werd aan de docenten een algemene indruk van het examenprogramma gevraagd (uitgedrukt in een cijfer van 1 tot 10). De resultaten staan afgebeeld in Figuur 10. In de figuur is zichtbaar dat docenten de inhoud van de examenprogramma's voor havo en vwo waarderen met gemiddeld een 7. De uitvoerbaarheid van het examenprogramma scoort voor vwo ongeveer gelijk (6,7), maar docenten beoordelen de uitvoerbaarheid van het havo-programma een stuk lager (5). Deze uitkomst komt overeen met m3.

⁶ Bij het delen van open antwoorden gaat SLO zeer zorgvuldig om en minimale edits zijn uitgevoerd om anonimiteit te verzekeren.

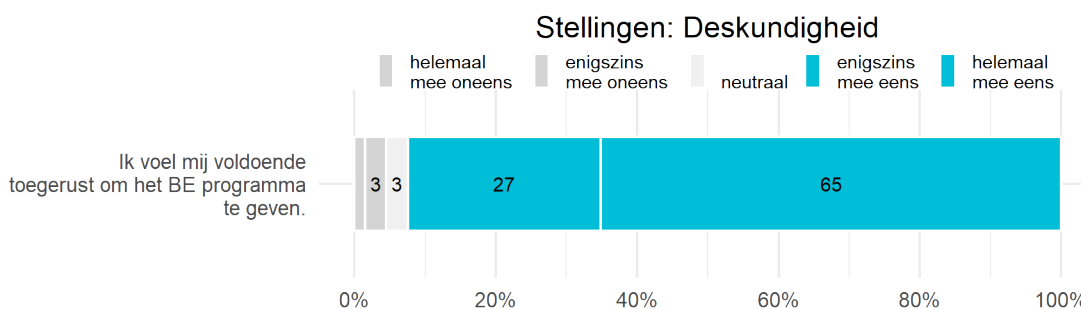
Figuur 10. Resultaten docenten: algemene indruk van het examenprogramma (EP) in een boxplot. De middellijn is de mediaan van de verdeling, met de grootte van de rechthoek gegeven door de interkwartielafstand. In blauw is ook het gemiddelde ('m') gegeven.

4.1 Onderwijspraktijk

4.1.1 Deskundigheid en voorbereiding

Deskundigheid

In Figuur 11 is te zien dat de docenten zich enigszins of helemaal voldoende toegerust voelen voor het geven van BE (92%). Deze score is aanzienlijk hoger dan in de vorige metingen (m3: 80%, m2: 60%, m1: 49%). Deze verandering suggereert een toenemende bekendheid met de examenprogramma's, waarbij bijscholingsprogramma's mogelijk een rol spelen.

Figuur 11. Resultaten docenten: stellingen deskundigheid.

Bijna een derde van de respondenten heeft de afgelopen twee jaar bijscholing gevolgd met betrekking tot BE (30%). In Tabel 6 worden de antwoorden van de docenten weergegeven.

Tabel 6. Resultaten docentenvragenlijst: gevolgde bijscholing.

De vier nascholingsdagen
Opties, beleggen
De master tot docent BE
Financiële zelfredzaamheid
Alle onderwerpen, bezig met eerstegraads bevoegdheid
Erven en schenken (n=2)
Aan de VU
Opties (n=2)
Alle onderwerpen als geheel
Opties familierecht erfrecht
Erven schenken samenleven
Erfrecht

Familierecht, literatuur over beleggen
Bijscholing aangeboden door de vakvereniging
Over opties
Brede introductie nieuwe onderwerpen BE
Familie (trouwen, schenken, erven)
Intro BE

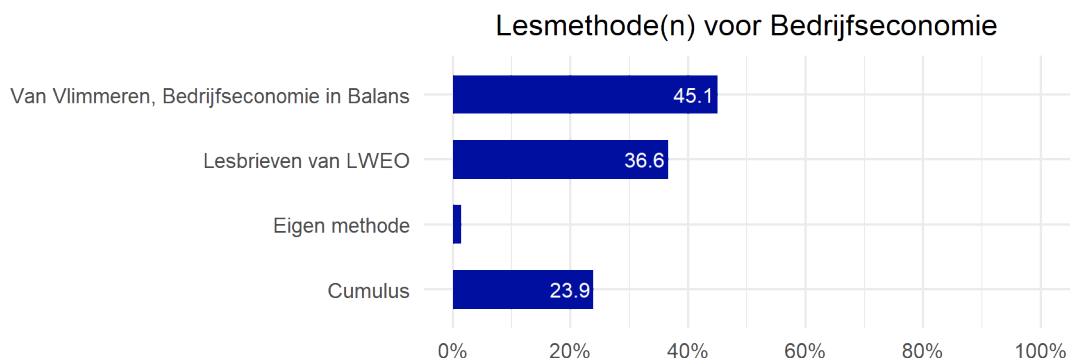
Aan de docenten is ook gevraagd of zij bijscholingswensen hebben. Bijna een derde van de docenten (30%) heeft bijscholingswensen. De uitkomsten worden weergegeven in Tabel 7. Uit m3 bleek dat de docenten vooral bijscholingswensen hadden met betrekking tot het nieuwe domein B (in het bijzonder B1 de specificatie 11.2 en B11.4). De antwoorden van de docenten zijn weergegeven in Tabel 7.

Tabel 7. Resultaten docentenvragenlijst: gewenste bijscholingsonderwerpen.

Recht
Didactiek
Marketing, vooral wat specifiek de eisen/ onderwerpen zijn omdat je met marketing alle kanten op kan
Rechten
Eindwaarde/samengestelde interest/contante waarde
Financiële zelfredzaamheid, opties
Actuele ontwikkelingen binnen het bedrijfsleven (op het gebied van marketing, duurzaam investeren, omgaan met sociale media etc)
Beleggen (n=2)
Opties
Algemene vakdidactiek tips altijd fijn. Misschien bepaalde lastigere onderwerpen wat dieper op ingaan over hoe dit over te brengen op leerlingen en hoe de koppeling naar de praktijk
Beleggen, opties, converteerbare obligaties, hedging
Creatieve manieren om de samenhang te krijgen en alles binnen de lestijd te kunnen bespreken
Aandelen, opties, obligaties
Over verschil absorption costing en direct costing en de vertaling naar opgaves die NIET gaan over de industriële onderneming
Investeren en financieren
Opties en termijncontracten, transfer pricing, prijs- en efficiencyresultaten
Ik heb alleen een eerstegraadsopleiding in algemene economie, in alles van beco zou ik wel bijscholing willen
Vereiste basiskennis voor vervolgoopleidingen
Management accounting

4.1.2 Gebruikte Lesmethode

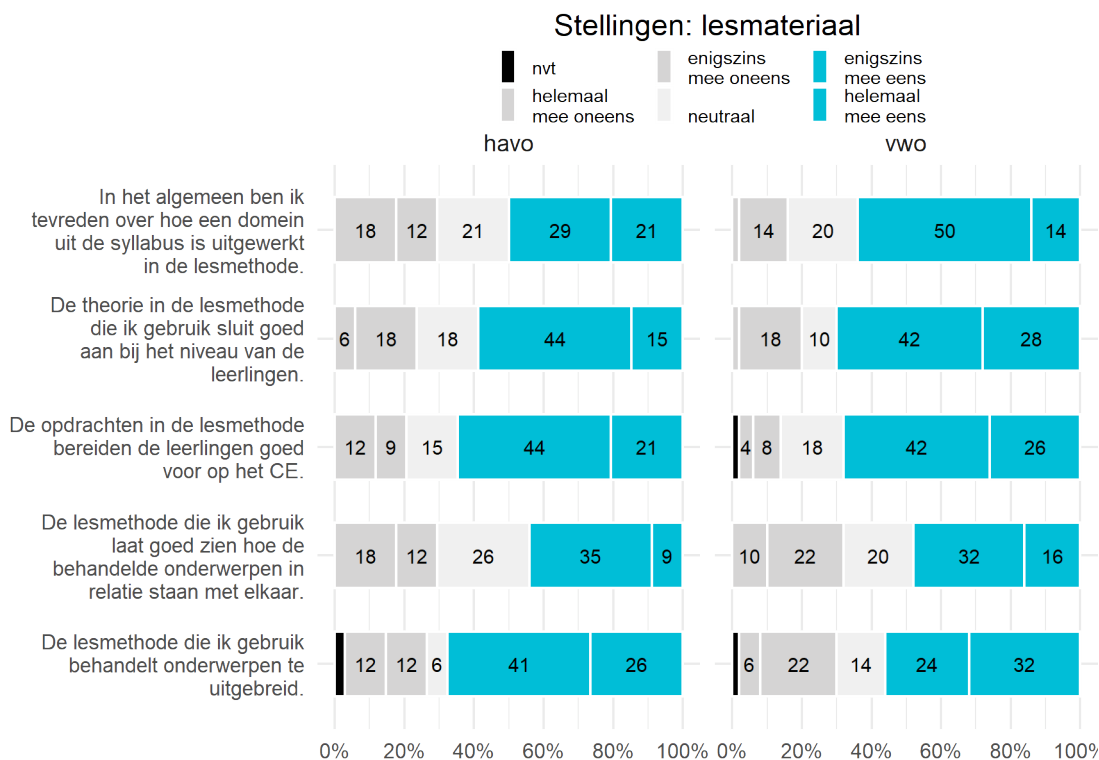
In Figuur 12 staat een overzicht van de lesmethoden die de docenten gebruiken voor BE. Ongeveer de helft (45%) van de docenten gebruikt *Bedrijfseconomie in balans*, bijna een kwart van de docenten gebruikt de methode *Cumulus*, ruim een derde van de docenten maakt gebruik van *de lesbrieven van LWEO* en, ten slotte, gebruiken een paar docenten een *eigen methode* (3%). Deze uitkomsten zijn vergelijkbaar met m3.

Figuur 12. Resultaten docenten: lesmethode(n) gebruikt (meerdere selecties mogelijk).

4.1.3 Lesmateriaal

In Figuur 13 staan de reacties van docenten op stellingen over de aansluiting van het lesmateriaal bij het examenprogramma.

Figuur 13. Stellingen over lesmateriaal voor het nieuwe examenprogramma.

Ongeveer de helft van de docenten is tevreden over hoe de domeinen uit de syllabus zijn uitgewerkt in de methode (havo: 50%; vwo: 64%). Ruim de helft (59%) van het havo docenten vindt dat de theorie in de lesmethode goed aansluit bij het niveau van de leerlingen. Dit is een toename ten opzichte van de vorige metingen (m3: 52%; m2: 37%). Ruim twee derde (70%) van de vwo-docenten vindt de aansluiting van de methode bij het niveau goed. Dit is vergelijkbaar met m3 (73%) en een behoorlijke toename in vergelijking met m2 (53%).

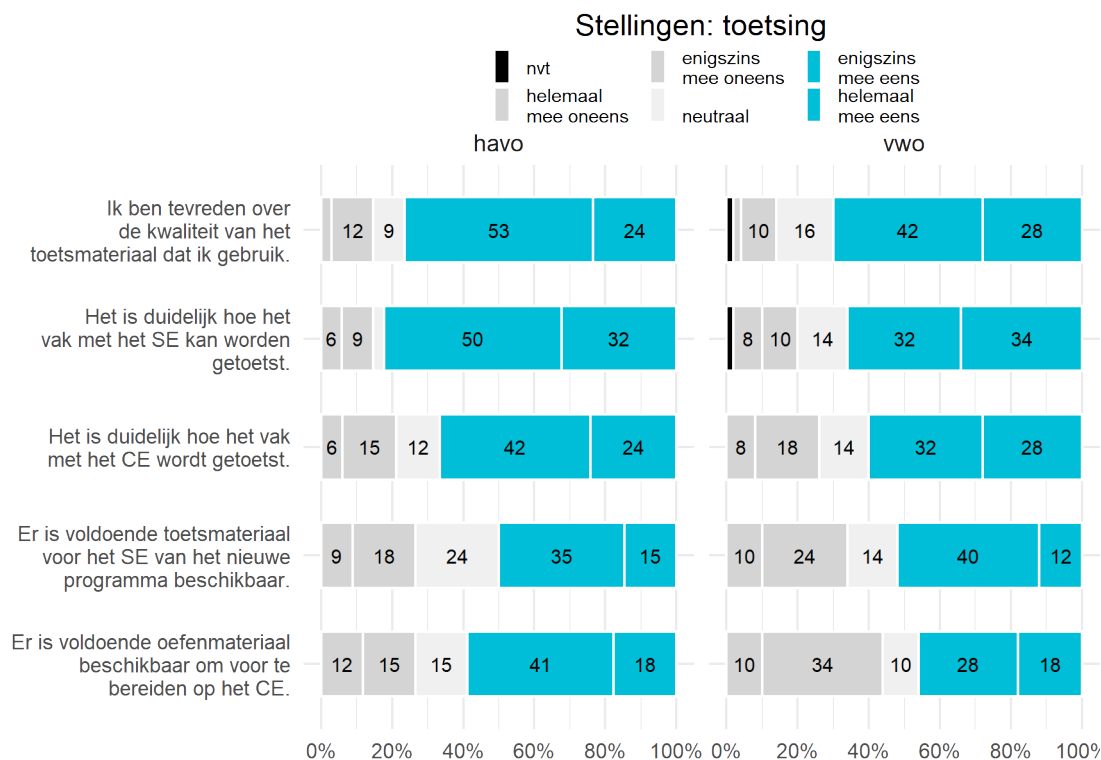
Ongeveer 70% van havo- en vwo-docenten vindt dat de opdrachten in de lesmethode goed voorbereiden op het CE (havo: 65%; vwo: 68%). Deze uitkomst is vergelijkbaar met m3, waar ongeveer driekwart van de docenten dit antwoord gaf. In m2 was dit ongeveer een kwart, en antwoordde ruim een kwart van de respondenten "weet ik niet/n.v.t.". Dat kan waarschijnlijk worden verklaard vanuit de onbekendheid met het programma.

Iets minder dan de helft van de docenten (havo: 44%; vwo: 48%) vindt dat de lesmethode goed de relaties tussen de verschillende onderwerpen belicht. Dit is vergelijkbaar met vorige metingen.

Ruim de helft van de vwo-docenten (56%) en twee derde van het havo docenten (67%) vindt dat de lesmethode bepaalde onderwerpen te uitgebreid behandelt. Dat is voor vwo een lichte daling en voor havo een stijging in vergelijking met m3 (vwo: 58%; havo: 59%).

4.1.4 Toetsing

Een belangrijk onderdeel van een curriculum is de wijze van toetsing. Figuur 14 toont de resultaten van stellingen over toetsing.

Figuur 114. Stellingen over toetsing.

Duidelijkheid SE en CE

Voor de meeste docenten is het duidelijk hoe zij het vak in het SE kunnen toetsen. Dit percentage is bij havodocenten (82%) hoger dan bij vwo-docenten (66%). Deze percentages zijn hoger ten opzichte van de vorige meting (havo: 53%; vwo: 52%).

Voor ongeveer tweederde van de docenten is het duidelijk hoe het vak in het CE wordt getoetst (havo: 66%; vwo: 60%). Dit percentage is hoger dan in de vorige meting (havo: 27%; vwo 27%).

Ten opzichte van de vorige meting lijkt er onder docenten meer duidelijkheid te zijn over de toetsing in SE en CE. Deze meting is drie jaar na de invoering van het programma uitgevoerd. Dat betekent dat inmiddels één cohort van het vwo het hele programma heeft doorlopen. Mogelijk zijn docenten daardoor beter op de hoogte van wat er wordt verwacht.

Beschikbaarheid toetsmateriaal

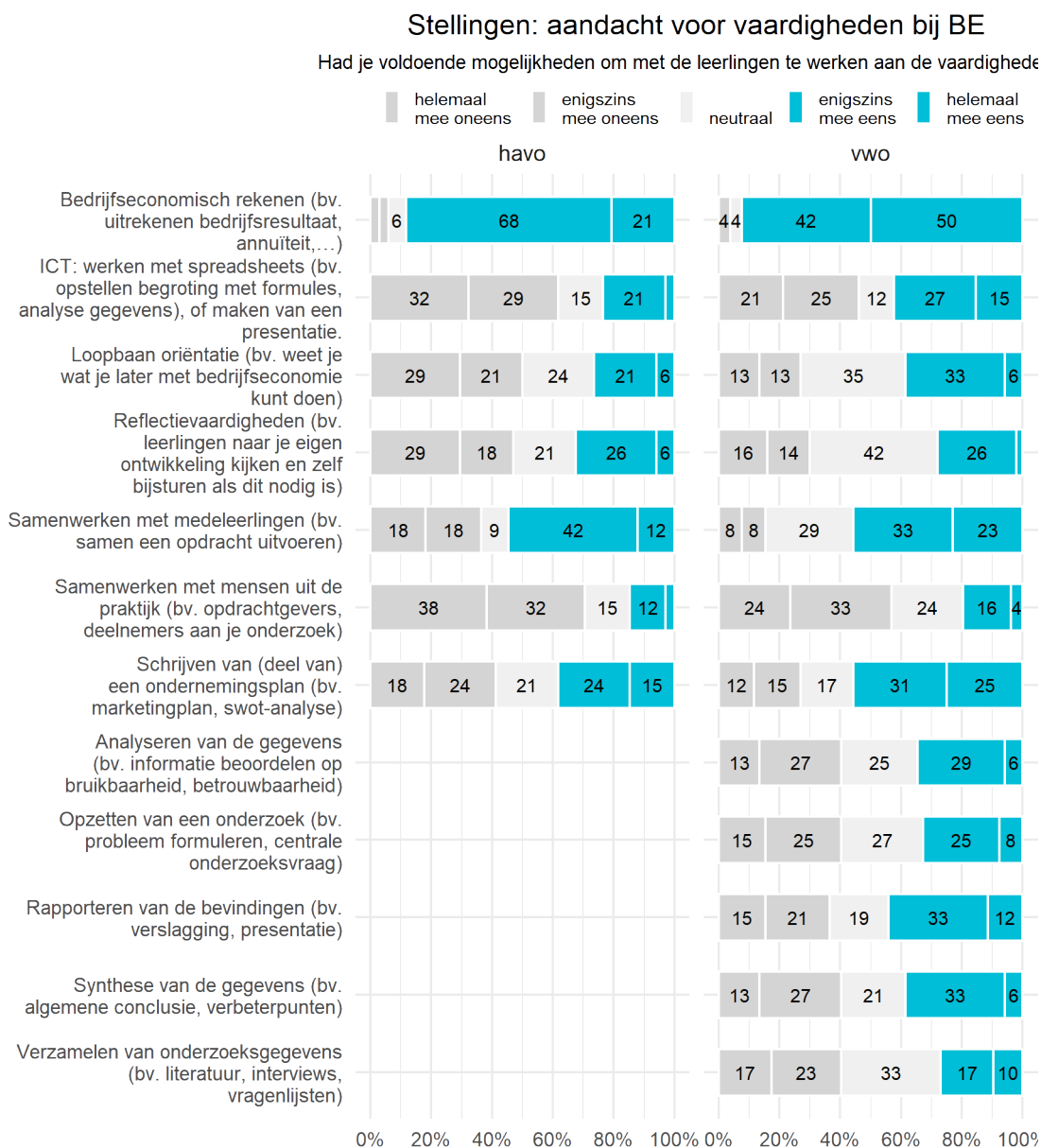
Ongeveer de helft van de docenten geeft aan over voldoende toetsmateriaal voor het SE te beschikken (havo: 50%; vwo: 52%). Dit percentage ligt hoger dan in de vorige meting. Toen gold dit voor ongeveer een derde van de docenten (m3: havo:37%; vwo: 37%).

Om voor te bereiden op het CE, heeft ongeveer de helft van de docenten voldoende oefenmateriaal beschikbaar (havo: 59%; vwo: 46%). Dat is een

stijging in vergelijking met de vorige meting (m3: havo 29%; vwo: 27%) en de meting daarvoor (m2: havo: 24%; vwo: 21%).

4.1.5 Vaardigheden

In Figuur 15 is te zien aan welke vaardigheden de docenten aandacht schenken tijdens de lessen BE.

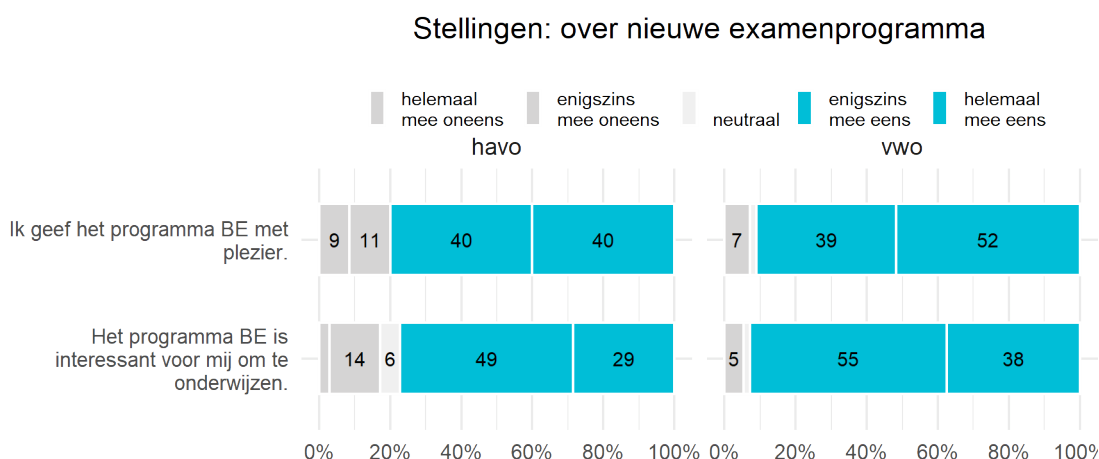
Figuur 125. Resultaten docenten: Aandacht voor vaardigheden.⁷

⁷ In de vragenlijst stond een onjuist antwoordlabel: er stond 'enigszins mee oneens' waar 'enigszins mee eens' had moeten staan. Vier personen maakten hier een opmerking over. We gebruiken de resultaten hier wel, omdat de aanname is dat de respondenten de volgorde van de schaal herkenden en dit zullen hebben ingeschat als een onjuistheid in de vragenlijst.

Docenten besteden veel aandacht aan bedrijfseconomisch rekenen (ongeveer 90% voor havo en vwo). Ook is er veel aandacht voor samenwerken (ongeveer 50%) en het schrijven van een ondernemingsplan (havo: 40%; vwo: 56%). Op het vwo heeft ongeveer de helft van de docenten (45%) voldoende mogelijkheden om te werken aan het rapporteren van bevindingen. Voor het werken met ict zeggen relatief veel havo docenten over onvoldoende mogelijkheden, te beschikken. Dit was in de vorige meting ook het geval (in m3: 28%).

4.2 Uitvoerbaarheid, haalbaarheid en toetsbaarheid

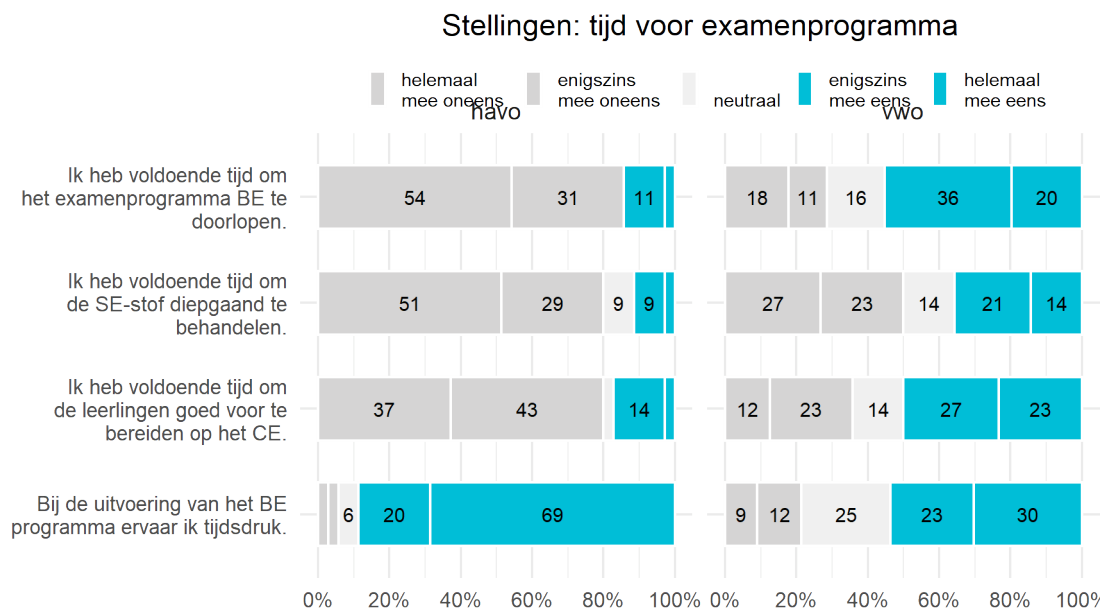
4.2.1 Uitvoerbaarheid: algemene impact

Figuur 13. Stellingen over de impact en uitvoerbaarheid van het nieuwe examenprogramma.

Figuur 16 laat zien dat 80% van het havo-docenten en 91% van de vwo-docenten het programma met plezier geeft. In de vorige metingen was dat lager, respectievelijk (m3: havo 76% en vwo 83%; m2: havo 50 en vwo 60%). Ook is het programma interessant om te onderwijzen, vindt 78% van het havo docenten en 93% van de vwo-docenten. Dat is ook hoger dan vorige metingen (m3: havo 71%; vwo 84% ; m2: beide ongeveer 60%).

4.2.2 Uitvoerbaarheid met betrekking tot tijd

Figuur 17. Stellingen met betrekking tot beschikbare tijd voor BE.

Op het havo ervaren bijna alle docenten tijdsdruk 89% (m3:95%; m2: 96%; m1: 90%), en niet genoeg tijd om de SE-stof diepgaand te behandelen 80% (m3: 86%; m2: 91%) of de leerlingen goed voor te bereiden op het CE 80% (m3: 76%; m2:82%).

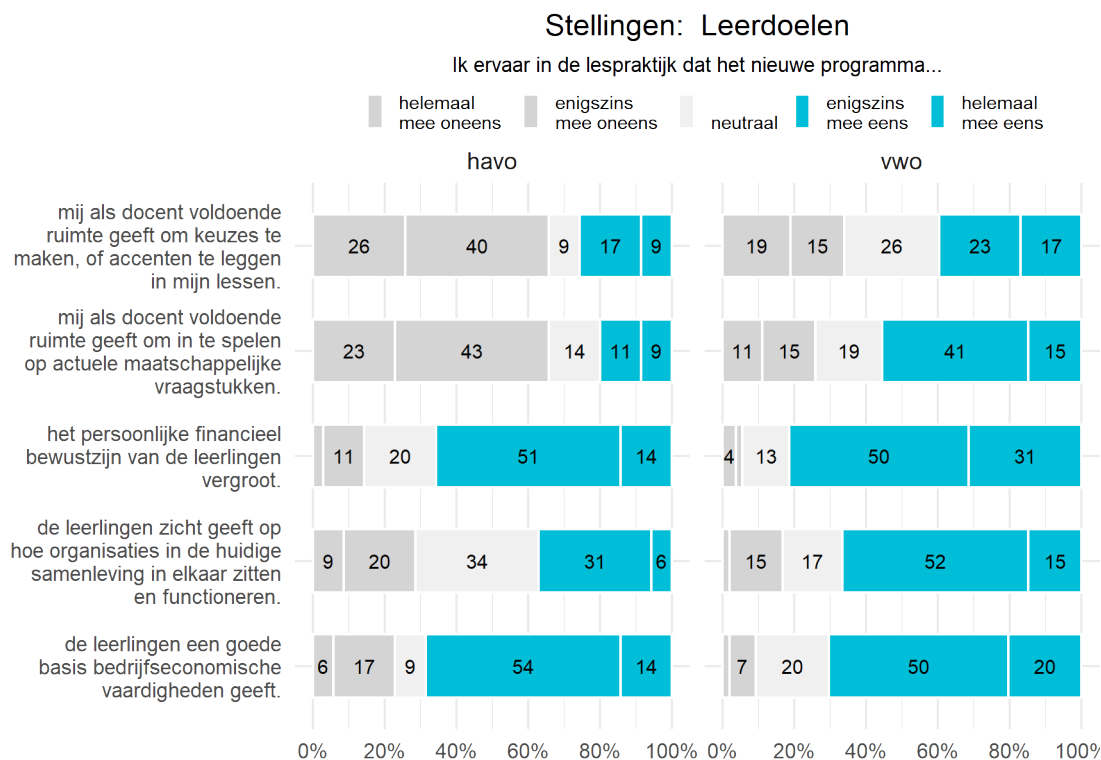
Deze ervaren tijdsdruk lijkt dus niet af te nemen naar mate docenten meer ervaring hebben met de uitvoering van het programma.

Onder vwo-docenten wordt minder tijdsdruk ervaren: 53% van de docenten ervaart tijdsdruk (m3:53%; m2: 65%; m1: 71%), maar zij vinden niet dat ze voldoende tijd hebben om de SE-stof diepgaand te behandelen 50% (m3: 52%, m2: 50%) of de leerlingen goed voor te bereiden op het CE 35% (m3:33%, m2: -).

Docenten kregen de mogelijkheid om hun antwoord toe te lichten. Het beeld dat oprijst is dat docenten op zowel havo als vwo van mening zijn dat er te veel onderwerpen (in te weinig tijd) behandeld moeten worden.

4.2.3 Leerdoelen

Examenprogramma's kennen meerdere (leer)doelen. In Figuur 18 staan stellingen om te peilen in hoeverre docenten vinden dat zij daaraan kunnen of verwachten te voldoen.

Figuur 14. Stellingen met betrekking tot de inhoud van het nieuwe examenprogramma.

Bij het uitvoeren van het examenprogramma ervaren veel docenten niet voldoende ruimte om eigen keuzes te maken (havo: 26%; vwo: 40%) of in te spelen op actuele vraagstukken (havo: 20%; VWO: 56%). Deze kwestie speelt sterker op het havo dan op het vwo en sluit aan bij de resultaten van de ervaren tijdsdruk.

Ongeveer een derde van alle havo docenten (37%) vindt dat de leerlingen door BE inzicht krijgen in hoe huidige organisaties functioneren. Dit geldt voor twee derde van de vwo-docenten (67%). Deze uitkomst wijkt af van de vorige meting (m3: havo: 68%; VWO: 77%). Mogelijk heeft dit te maken met de lagere ervaren tijdsdruk op het VWO, waardoor docenten meer tijd hebben om dit soort zaken diepgaand te bespreken.

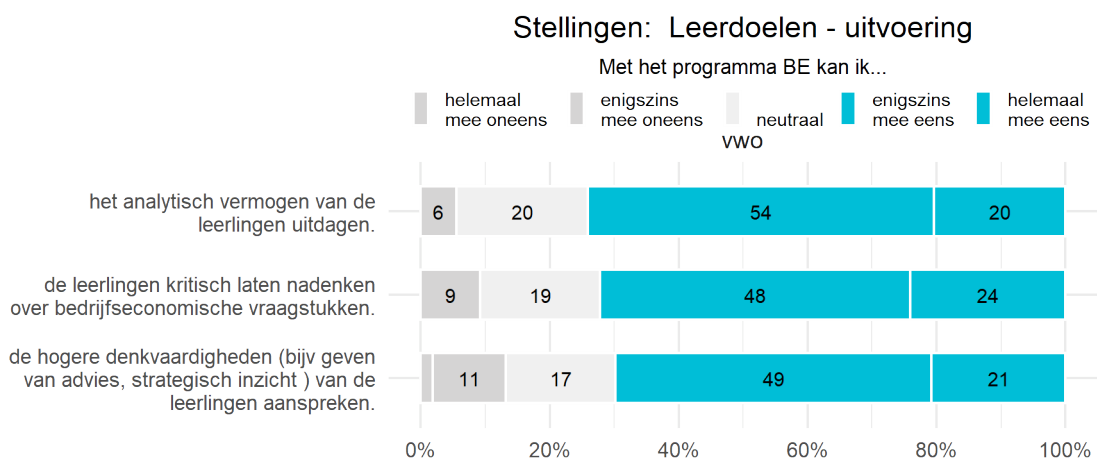
Ruim tweederde van de docenten vindt dat het programma het financieel bewustzijn van de leerlingen vergroot (havo: 65%; VWO: 81%). Dit is, ten opzichte van de vorige meting, een aanzienlijke daling voor het havo (m3: 85%). Voor het vwo daarentegen, is dit een stijging (m3: 77%). Ruim tweederde van de docenten (havo: 68%; vwo: 70%) vindt dat het nieuwe programma BE een goede basis bedrijfseconomische vaardigheden geeft (m3: havo: 73%; vwo: 77% en m2: havo: 65%; vwo: 71%). Dit percentage is redelijk stabiel gedurende de periode dat alle metingen zijn verricht.

De docenten is ook gevraagd in hoeverre ze voldoende aandacht hebben kunnen besteden aan het laten uitvoeren van praktische opdrachten.

Ruim de helft van de vwo-docenten (56%) beantwoordt deze vraag met 'ja'. Op het havo (34%) ligt dit percentage een stuk lager. Als ze niet voldoende aandacht aan praktische opdrachten konden besteden, kregen docenten de mogelijkheid om aan te geven waarom dit niet is gelukt. Vrijwel alle respondenten die deze vraag hebben ingevuld, geven aan geen tijd te hebben voor dit soort opdrachten.

Hogere orde denkvaardigheden op het vwo

De volgende stellingen gaan over hogere orde denkvaardigheden en zijn alleen vwo-docenten voorgelegd (zie Figuur 19).

Figuur 19. Resultaten docenten: stellingen over verwachtingen met betrekking tot de leerdoelen.

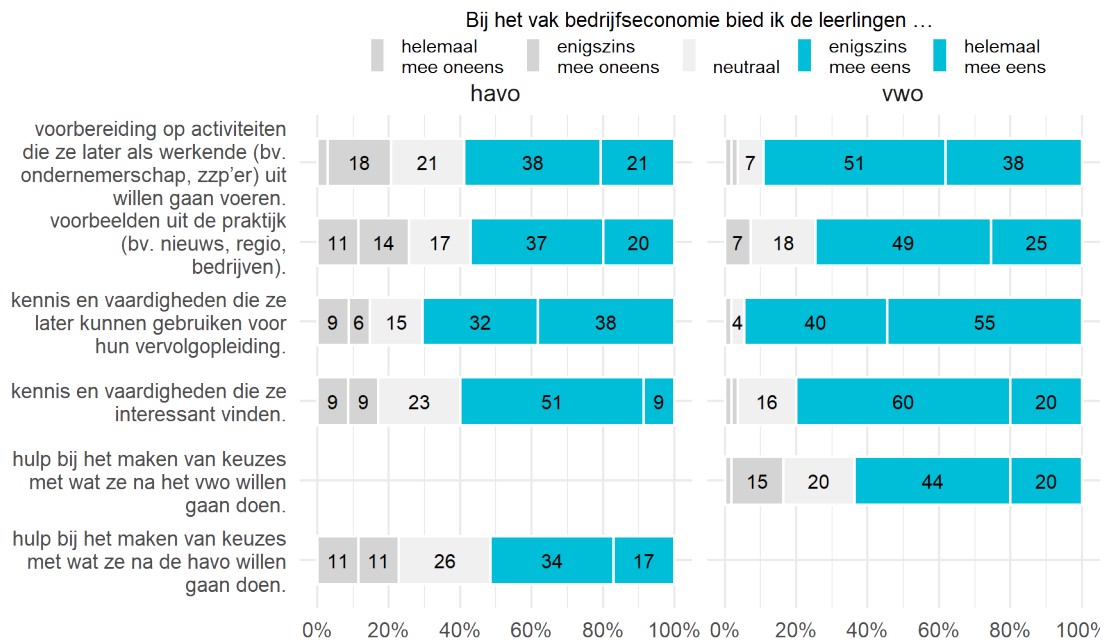
De vwo-docenten vinden over het algemeen dat ze de doelen van het vak BE kunnen halen: 74% vindt dat het analytisch vermogen van de leerlingen kunnen uitdagen, ze kritisch kunnen laten nadenken (72%) en de hogere denkvaardigheden kunnen aanspreken (70%).

De respondenten kregen ook de mogelijkheid om hun antwoorden toe te lichten of een opmerking te plaatsen. Hoewel de antwoorden variëren, lijkt het gevoel van overladenheid hier een rol te spelen. Dit wordt namelijk regelmatig geantwoord indien er weinig aandacht wordt gegeven aan hogere orde denkvaardigheden.

4.2.4 Relevantie, inhoud en samenhang

De omvorming van het vak M&O naar BE is mede ingegeven door de wens om de leerling meer centraal te zetten. Het is daarom nodig om te onderzoeken hoe relevant het vak is, volgens de docenten, voor leerlingen en of er voldoende samenhang zit in het programma.

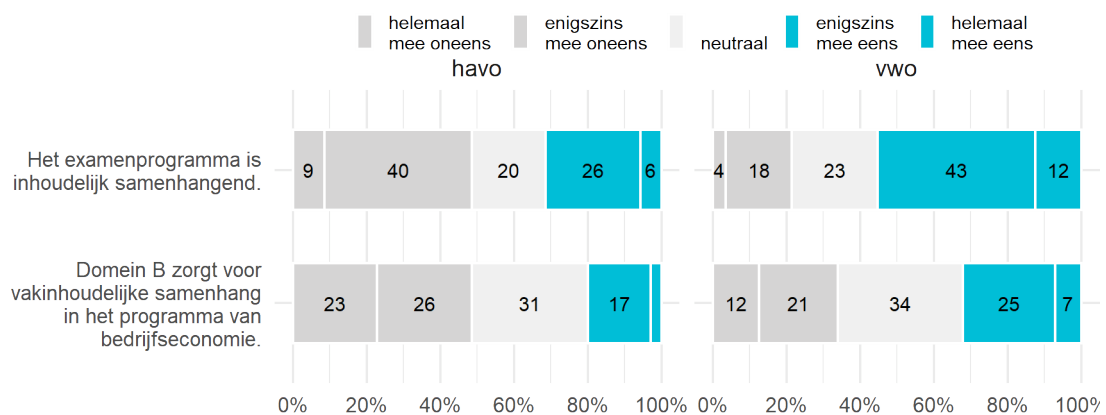
Stellingen: relevantie examenprogramma

Figuur 15. Resultaten docentenvragenlijst: Stellingen over relevantie van BE.

Figuur 20 toont aan dat het vak door de meeste docenten als relevant en interessant voor de leerlingen wordt ervaren. Wel valt op dat over de hele linie het vwo hoger scoort met betrekking tot relevantie dan het havo. Met name op het gebied van kennis en vaardigheden voor de vervolgopleiding van leerlingen (havo: 70%; vwo: 95%) en voorbereiding voor later als werkende (havo: 59%; vwo: 89%). Ruim de helft van de docenten kan BE-leerlingen hulp bieden met betrekking tot keuzes na het havo of vwo (havo: 51%; vwo: 64%).

Stellingen: samenhang examenprogramma

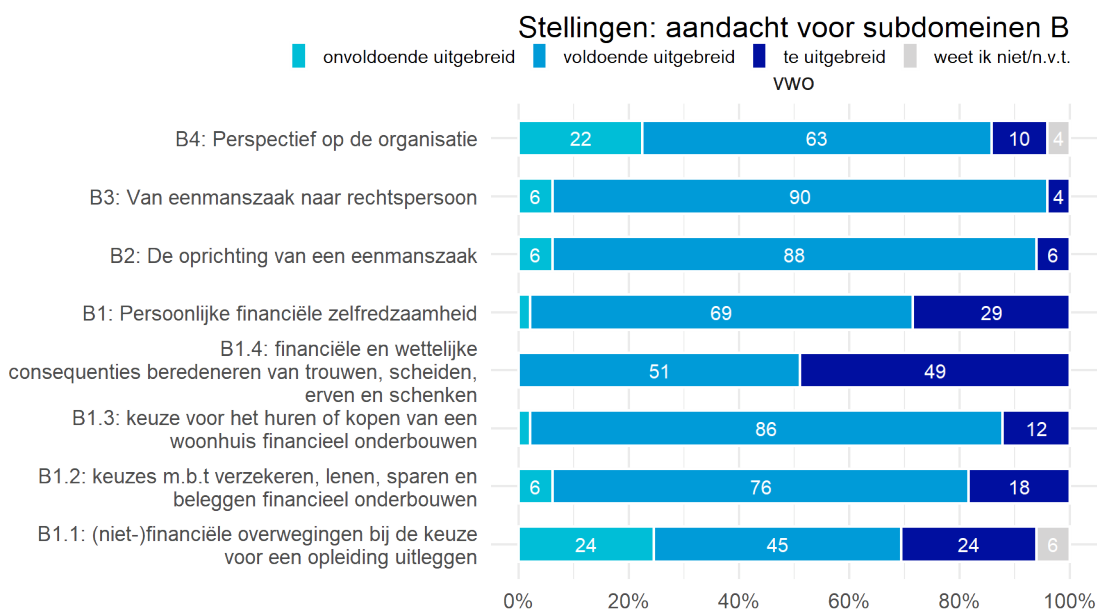

Figuur 16. Inhoudelijk samenhang in het examenprogramma.

In Figuur 21 is te zien dat minder dan de helft van de docenten het programma als samenhangend ervaart: 32% (havo) en 55% (vwo) (m3: havo 43%; vwo 49%). Domein B heeft als doel om de samenhang te vergroten in het programma en wordt daarom hier specifiek bevestigd. Een minderheid van de docenten (havo: 19%; vwo: 32%) vindt dat domein B zorgt voor samenhang in het programma. Dit is lager dan de vorige meting (m3: havo 35%; vwo 40%) en laat zien dat de samenhang in het programma nog steeds een punt van zorg is.

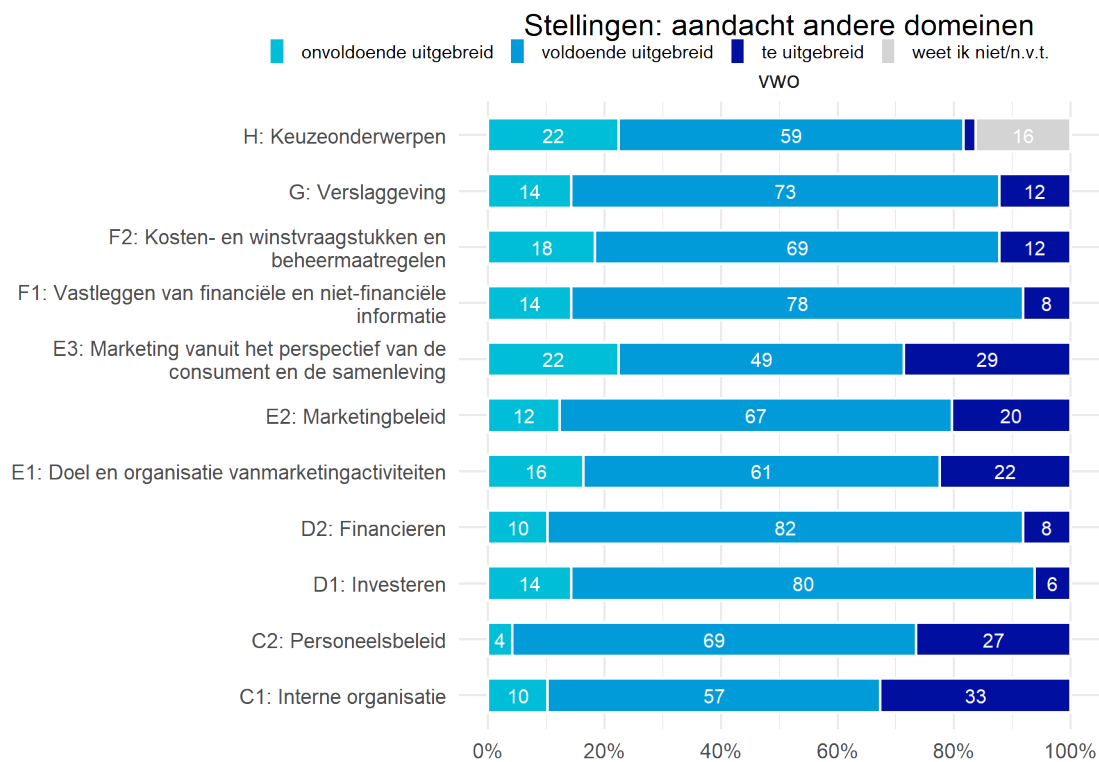
4.2.5 Waardering onderdelen domeinen

Aan vwo-docenten is ook gevraagd of ze vinden of de subdomeinen B uitgebreid genoeg worden behandeld. De resultaten zijn weergegeven in Figuur 22.

Figuur 17. Uitgebreidheid subdomeinen B1 t/m B4.

De resultaten suggereren dat dat docenten in het algemeen vinden dat deze subdomeinen uitgebreid genoeg worden behandeld. Dat geldt niet voor B1.4. Bijna de helft van de docenten vindt dat dit onderdeel te nadrukkelijk aanwezig is in het programma. Dit beeld is ook terug te zien in de overige domeinen (Figuur 23).

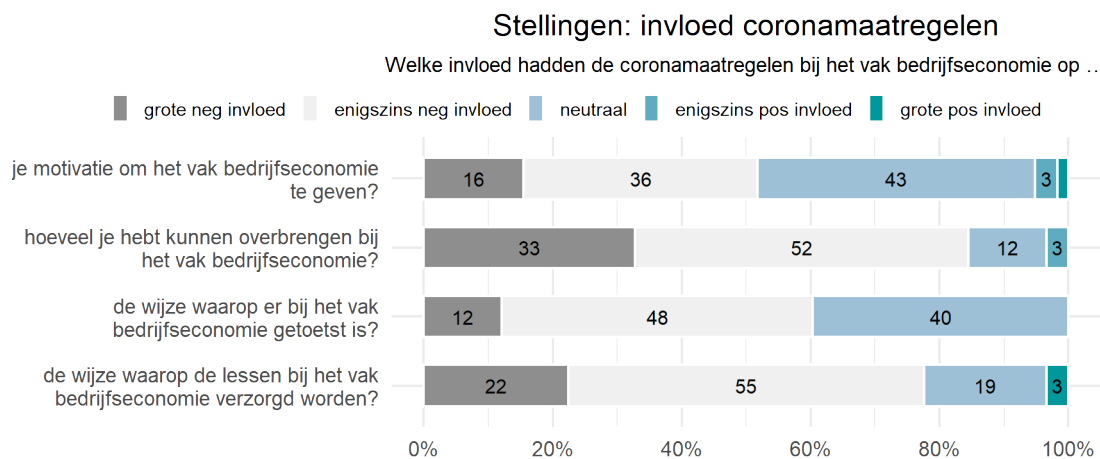

Figuur 18. Waardering subdomeinen C2 t/m H.

Docenten kregen ook de mogelijkheid om opmerkingen te maken. Hoewel er de nodige variatie in de antwoorden te vinden is, komt meerdere keren terug dat er gesnoeid moet worden in het aantal onderwerpen/domeinen en lijkt niet iedereen goed uit de voeten kan met het thema 'Marketing'. De antwoorden zijn op te vragen bij SLO.

4.2.6 Invloed van coronamaatregelen

De lespraktijk en de uitvoering van het examenprogramma zijn beïnvloed door de coronamaatregelen die in het schooljaar 21-22 van kracht waren. In welke mate dat zo is geweest is voorgelegd in een aantal stellingen. De uitkomsten zijn weergegeven in Figuur 24.

Figuur 194. Invloed coronamaatregelen op de lespraktijk.

Uit deze figuur blijkt dat de maatregelen als gevolg van COVID-19, volgens de docenten, een overwegend negatieve invloed hadden op het onderwijs in het vak BE. Docenten zijn met name ontevreden over de hoeveelheid kennis die is overgebracht (84%) en de manier waarop de lessen konden worden verzorgd (77%). Docenten kregen ook de mogelijkheid om aan te geven wat ze misten in het onderwijs. De antwoorden hebben met name betrekking op het niet kunnen uitnodigen van gastsprekers en meer praktijkgerichte zaken.

4.2.7 Eindopmerkingen

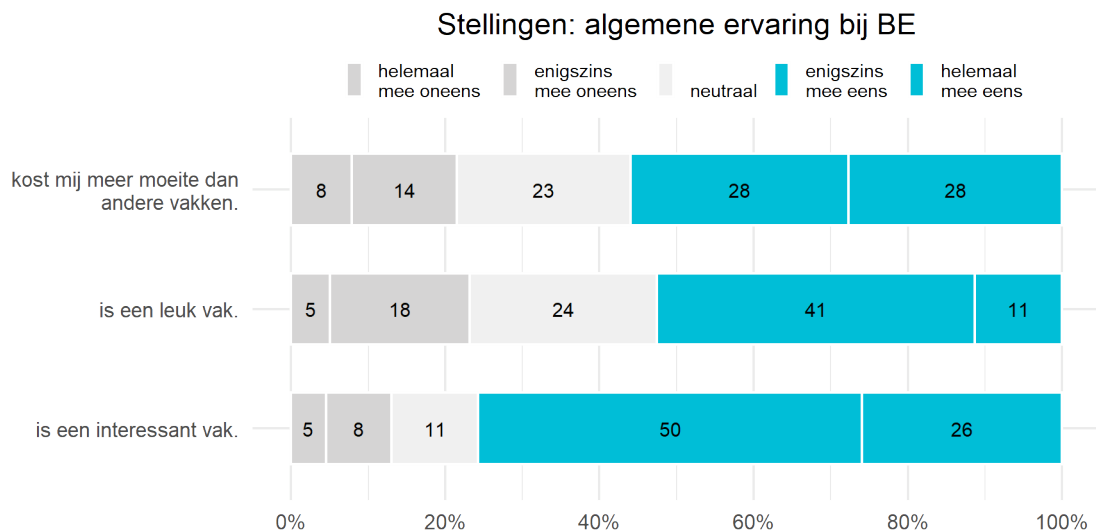
Docenten kregen de mogelijkheid om nog een aantal eindopmerkingen te maken. Hoewel de laatste vragen gericht waren op het vwo, kregen de docenten ook de gelegenheid om opmerkingen over het havo programma te maken. Wat opvalt aan alle antwoorden voor beide leerwegen is dat de overladenheid weer terugkomt in relatie tot de beschikbare tijd. Docenten doen soms concrete voorstellen om onderdelen te schrappen. De opmerkingen zijn op te vragen bij SLO.

5. Resultaten leerlingen

De ervaringen van de 177 leerlingen van het vak BE staan in dit hoofdstuk centraal. De vraagstelling is wat veranderd ten opzichte van de vorige meting. Hoewel dit soms leidt tot verdieping, is het niet altijd mogelijk om alle resultaten te vergelijken met de gegevens uit de vorige meting. Een vergelijking is wel gemaakt als dit mogelijk en zinvol was.

5.1.1 Algemene indruk

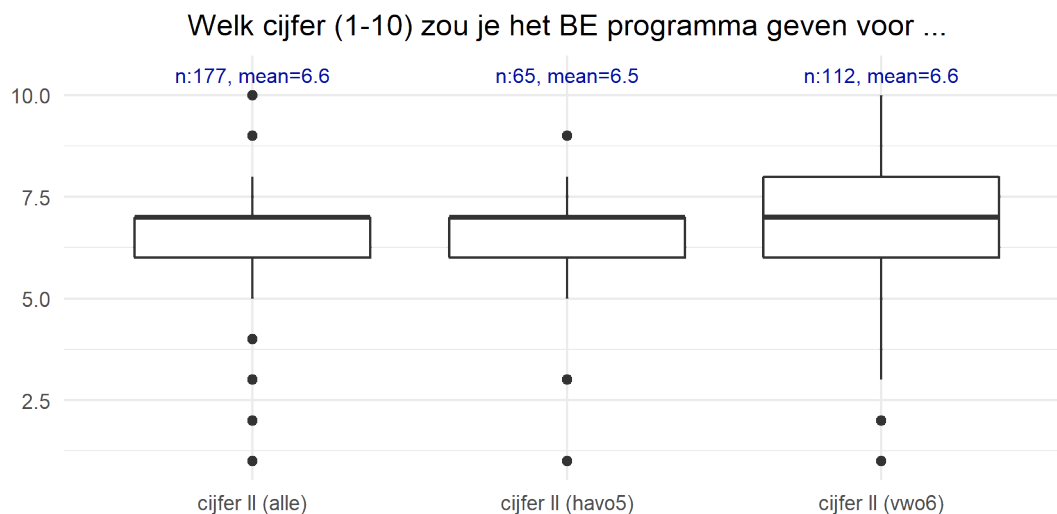
Om inzicht te krijgen in hoe het vak BE in het algemeen wordt ervaren door leerlingen, is hen een aantal stellingen voorgelegd. De uitkomsten worden getoond in Figuur 25.

Figuur 20. Algemene indruk van leerlingen van het vak BE.

Uit deze figuur blijkt dat leerlingen (56%) BE ervaren als een vak waar ze meer voor moeten doen dan voor andere vakken. Tegelijkertijd vinden veel leerlingen de stof interessant (76%) en ongeveer de helft van de leerlingen (51%) geeft aan dat het ook een leuk vak is.

5.1.2 Waarderingscijfer BE en aanraadfactor

Figuur 21. Boxplot van de cijfers die door de leerlingen zijn gegeven voor vak BE. De dikke lijn is de mediaan, de rechthoek de interkwartielafstand (een indicatie van spreiding).

In Figuur 26 is te zien met welke cijfers de leerlingen het vak BE waardeerden. Het grootste deel waardeert het vak met een voldoende. De gemiddelde waardering van de leerlingen is:

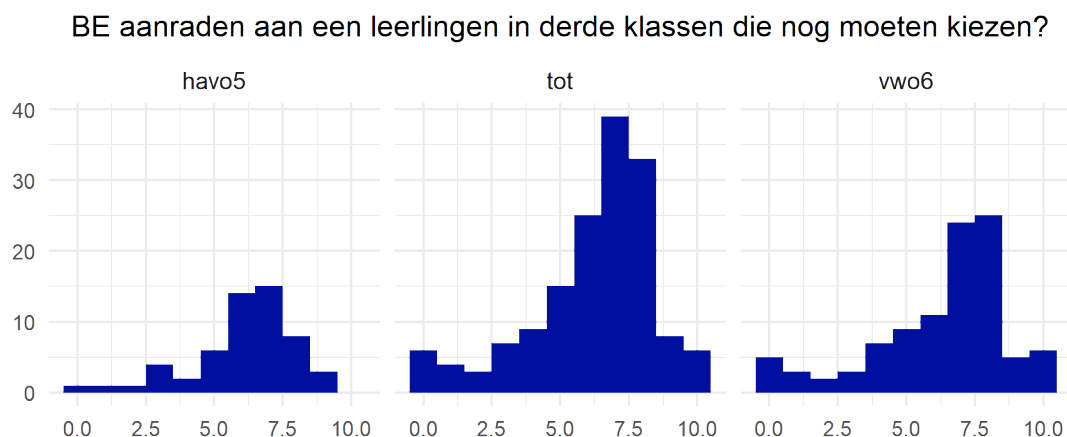
- havo 5: 6,5
- vwo 6: 6,6

De waardering van havo- en vwo-leerlingen (n=177) samen is gemiddeld 6,6.

Aanraden aan derdeklassers

Om op een andere manier de waardering van het vak te bevragen, is de leerlingen ook gevraagd of ze het vak zouden aanraden aan leerlingen uit de derde klas, die nog een profiel / vakken moeten kiezen. Ze gaven hiervoor een waardering op een schaal van 1-10 (zie Figuur 27).

Over het algemeen zien we dat de leerlingen het vak zouden aanraden. Gemiddeld scoren ze daar een 6,2. In het vwo is dat 6,3 en in het havo is dat 6,1. Dit is vergelijkbaar met de vorige meting.

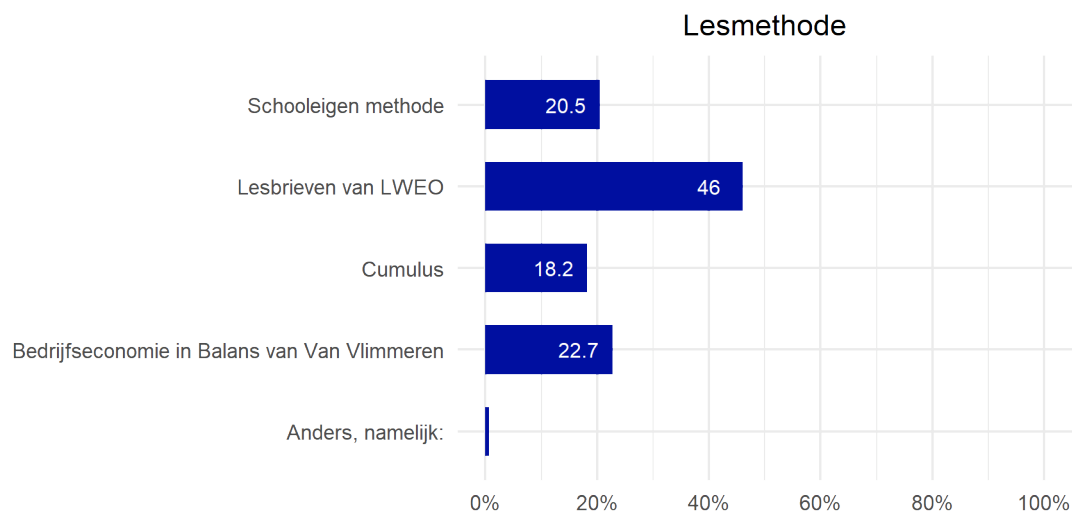

Figuur 22. Resultaten leerlingen: histogrammen van cijfers gegeven voor het aanraden van het van BE aan derdeklassers (tot= totaal).

Leerlingen kregen de optie om hun antwoord toe te lichten. Wat opvalt aan de antwoorden is dat de leerlingen overwegend positief zijn over het vak. Ze ervaren het als relevant. Tegelijkertijd geven ze aan dat het programma erg vol is.

5.1.3 Lesmethode

Ook de leerlingen zijn bevroegd op de gebruikte lesmethode. De resultaten zijn weergegeven in Figuur 28.

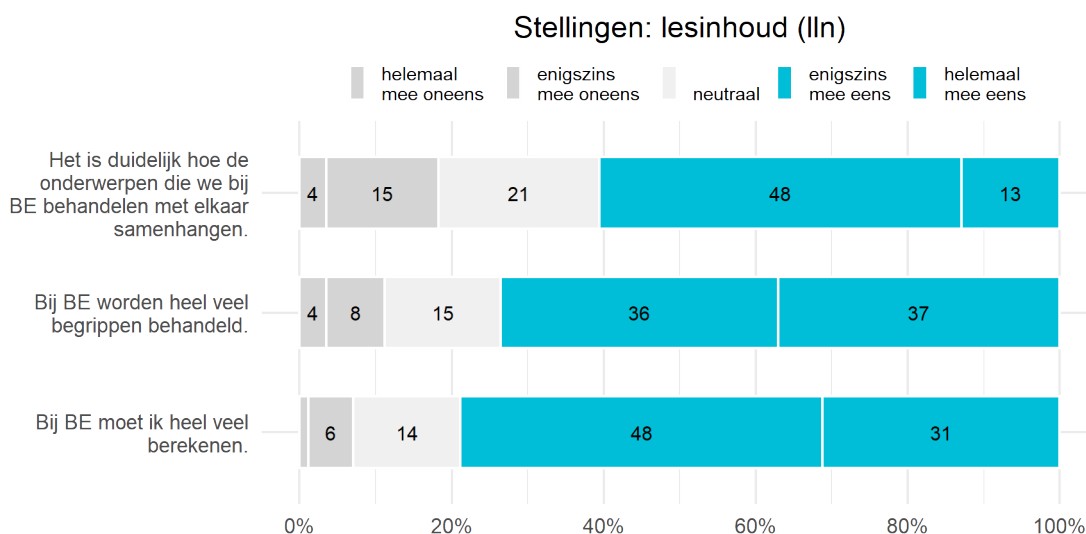
Figuur 23. Gebruikte lesmethode.

Op de scholen waar de respondenten op zitten, wordt hoofdzakelijk gebruik gemaakt van de *lesbrieven van LWEO* (46%). Daarnaast wordt de methode *In Balans* (23%) en een *schooleigen methode* (21%) vaak gebruikt. De methode *Cumulus* wordt door 18% gebruikt. Deze uitkomst verschilt behoorlijk van de antwoorden van de docenten. De verklaring zal waarschijnlijk moeten worden

gezocht in het gegeven dat deze populatie anders is dan de docentenpopulatie en wellicht één school oververtegenwoordigd is in de totale populatie. Leerlingen die de antwoordoptie 'anders' invulden, kregen de mogelijkheid om dit toe te lichten. Het enige antwoord dat werd gegeven was: 'dus niet erg behulpzaam'.

5.1.4 Lesinhoud

Om inzicht te krijgen in de lesinhoud en de samenhang tussen de verschillende lesinhouden, is de leerlingen gevraagd welke lesinhoud centraal staat. De resultaten zijn weergegeven in Figuur 29.

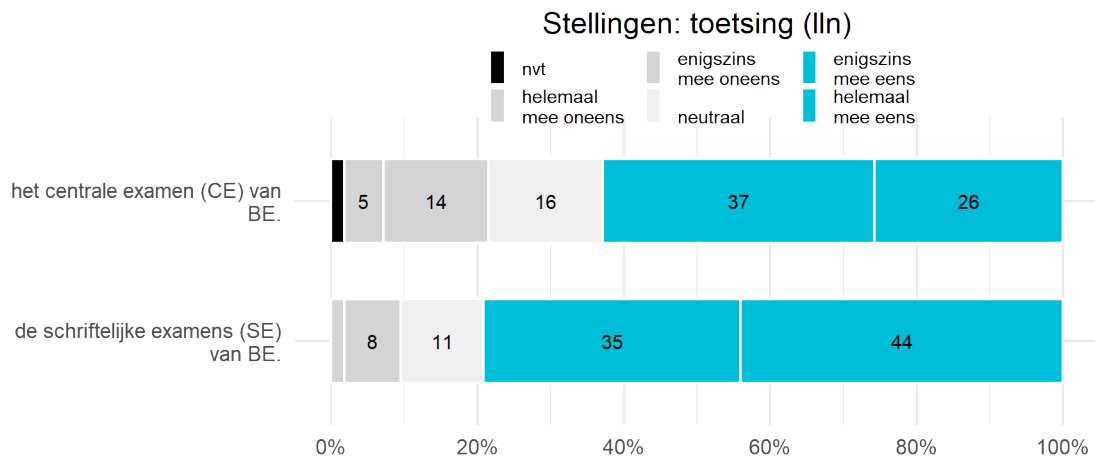

Figuur 29. Stellingen over de lesinhoud.

Voor bijna tweederde van de leerlingen (61%) is het duidelijk hoe de verschillende leerinhouden uit het programma met elkaar samenhangen. Dat is vergelijkbaar met de vorige metingen (havo: m3: 60%, m2: 44%; vwo: m3 68%, m2: 65%). Wel geven leerlingen aan dat er veel begrippen worden behandeld (73%). Dat is in lijn met de vorige metingen. Toen gaf ook ruim de helft van de leerlingen aan dat er veel begrippen werden behandeld (havo: m3: 55%, m2: 60%; vwo: m3 77%, m2: 51%). Ook vinden de leerlingen dat er veel moet worden gerekend (79%). Dit is aanzienlijk meer dan in de vorige meting (havo: 54%; vwo: 61%). In m2 is deze vraag niet gesteld.

5.1.5 Toetsing

Een onderdeel van het programma is toetsing. Daarom zijn er twee stellingen over dit onderwerp aan de leerlingen voorgelegd. De uitkomsten zijn te vinden in Figuur 30.

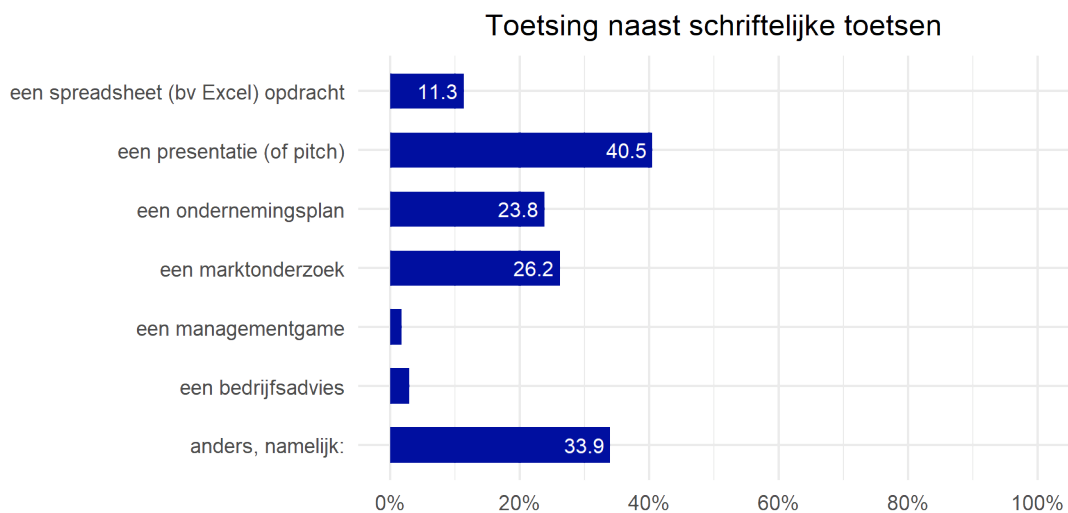

Figuur 240. Stelling over de toetsing van het programma.

Bijna twee derde van de leerlingen (63%) geeft aan te weten welke kennis en vaardigheden ze moeten beheersen voor het CE. Voor het SE is dit nog iets hoger (79%). Een vergelijking met eerdere leerjaren is niet goed te maken, omdat de toenmalige populatie ook leerlingen uit pre-examenjaren bevatte.

Andere vormen van toetsing

Aan leerlingen is ook gevraagd is ze, naast schriftelijke toetsen, ook op andere manieren worden getoetst. De antwoorden zijn weergegeven in Figuur 31.

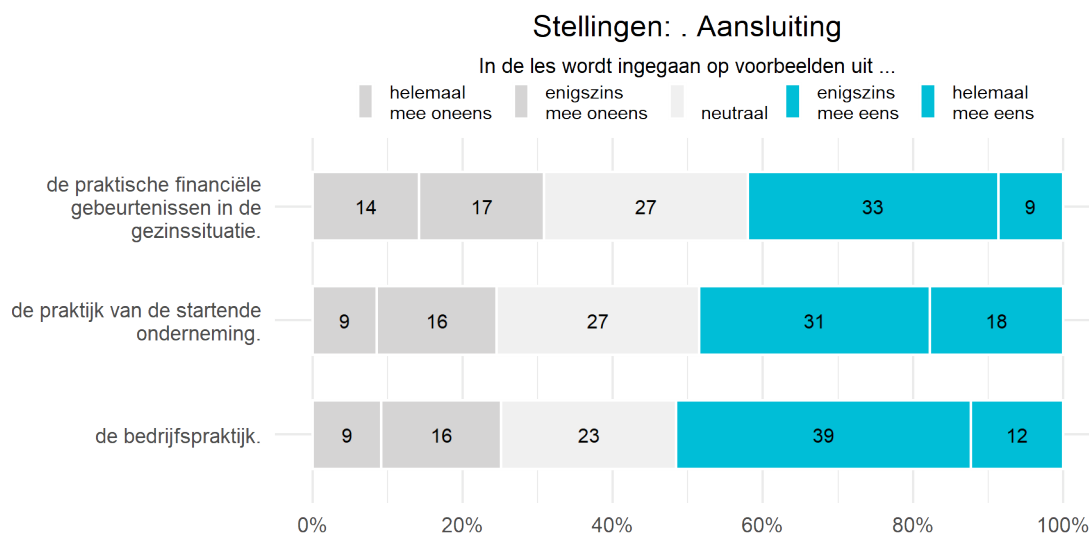
Figuur 25. Resultaten leerlingen: beoordelingen naast schriftelijke toetsen.

Het betreft dan het houden van een presentatie of pitch (41%), het maken van een ondernemingsplan (23%), het doen van een marktonderzoek (26%) of het maken van een spreadsheet-opdracht (11%). Bij de categorie 'anders' konden leerlingen aangeven welke soort van toetsing zij hebben gekregen. Het ging dan over het oprichten van een eigen bedrijf of het maken van een podcast. Echter, veel leerlingen vulden in dat er geen andere vorm van toetsing had

plaatsgevonden. Deze categorie vertekent dus. De antwoorden zijn op te vragen bij SLO.

5.1.6 Aansluiting bij leerling

De leerlingen zijn ook bevraagd in hoeverre het programma bij hen aansluit. De uitkomsten zijn te vinden in Figuur 32.

Figuur 26. Stellingen over de aansluiting van het programma bij de leerling.

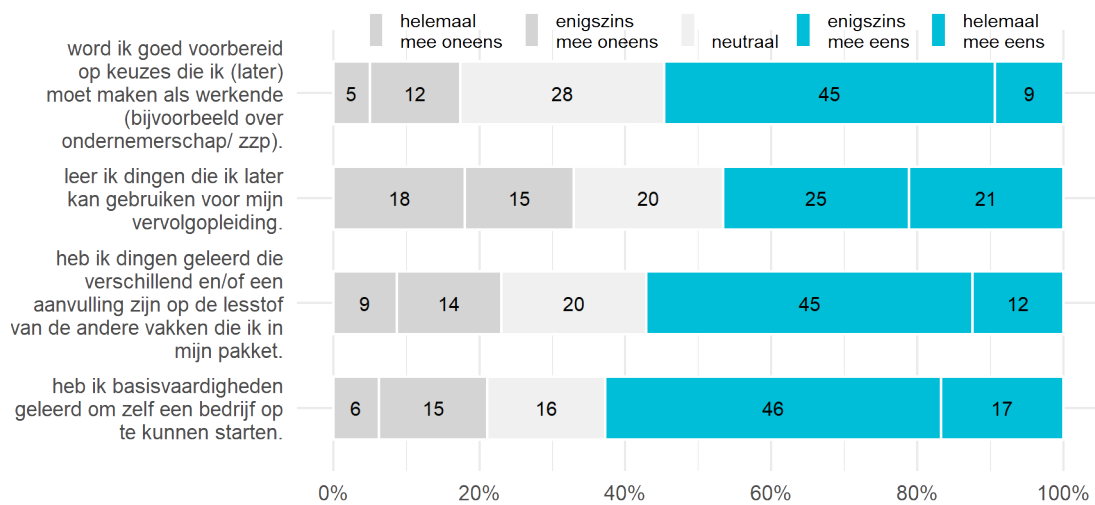
Ongeveer de helft van de leerlingen geeft aan dat in de les wordt ingegaan op het starten van een onderneming (49%) en bedrijven in het algemeen (51%). De helft van het havoleerlingen en 63% van de vwo-leerlingen vindt dat in de les wordt ingegaan op voorbeelden uit de praktijk.

5.1.7 Relevantie

Er is ook gekeken naar de vraag of leerlingen het programma als relevant ervaren. De uitkomsten zijn te vinden in Figuur 33.

Stellingen: relevantie

Bij het vak bedrijfseconomie ...

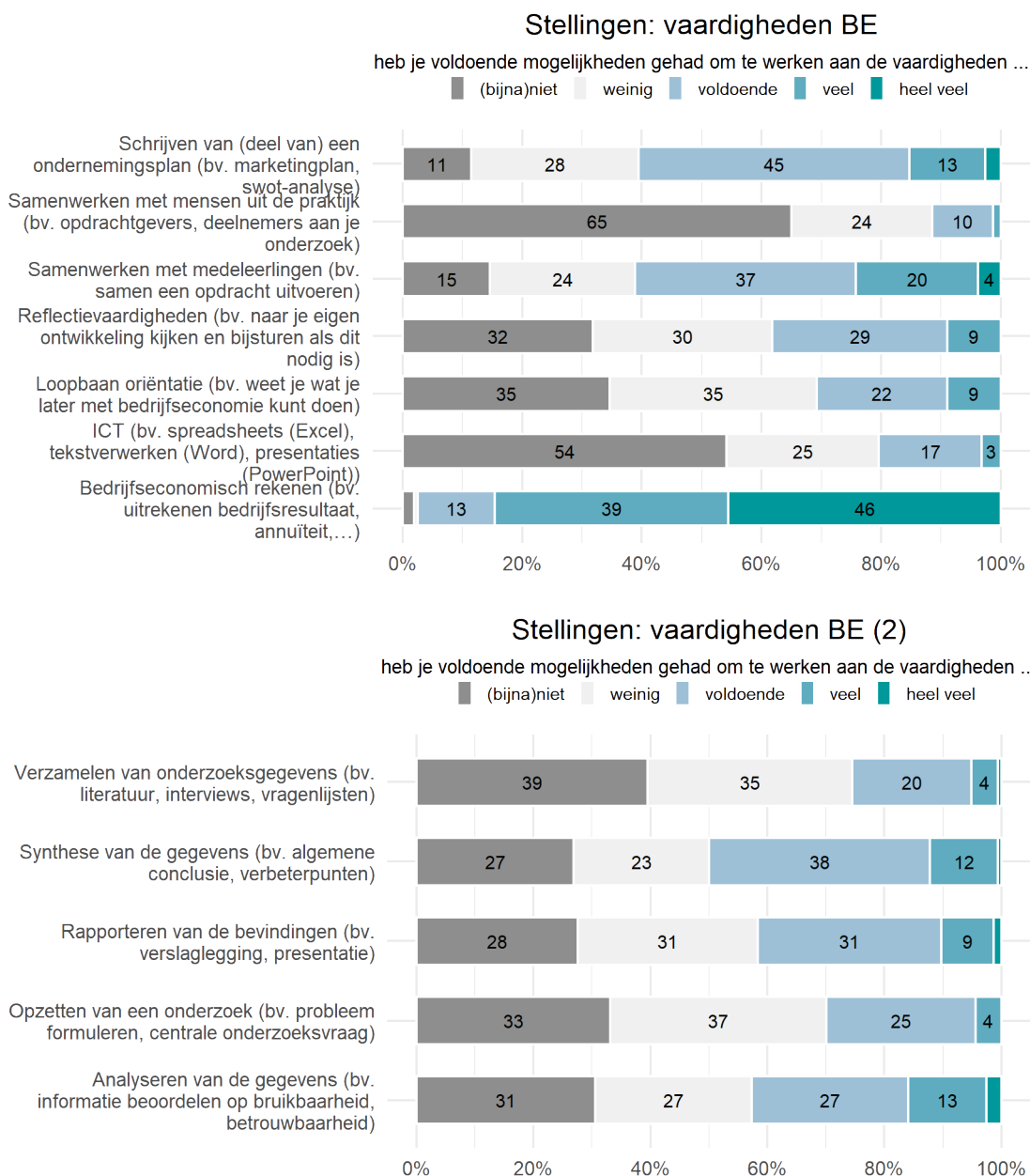

Figuur 27. Stellingen over de relevantie van het vak voor de leerling.

Ongeveer de helft van de leerlingen vindt dat het programma BE hen voorbereidt op toekomstig werk (54%), vervolgopleiding (46%) of het starten van een eigen bedrijf (63%). Ook ervaart ruim de helft van de leerlingen (57%) het vak als een aanvulling op de andere vakken. Hoewel de vragen in deze meting anders zijn geformuleerd, lijken deze uitkomsten op de resultaten van m3. Daar gaf ongeveer de helft van de leerlingen aan dat het vak BE hen (goed) voorbereid op zaken die belangrijk zijn voor hun toekomst. Het verschil op de vraag over toekomstig werk en vervolgopleiding enerzijds en het voorbereiden op het starten van een eigen bedrijf anderzijds, kan mogelijk worden verklaard doordat niet elke leerlingen een baan in de bedrijfseconomische sector zal gaan zoeken, maar wel weet dat het starten van het bedrijf aan bod komt tijdens de les.

5.1.8 Vaardigheden gebruikt bij BE

Naast kennis spelen vaardigheden een belangrijke rol bij het vak BE. Om die reden is aan leerlingen gevraagd welke vaardigheden aan bod komen tijdens de lessen BE. De resultaten worden gepresenteerd in Figuur 34.

Figuur 28. Vaardigheden gebruikt bij BE, voor havo- en vwo-leerlingen.

In deze figuur is te zien dat er veel wordt gewerkt aan rekenvaardigheid. Ongeveer 98% van de leerlingen geeft aan dat er voldoende of (heel) veel gewerkt wordt aan deze vaardigheid. Andere zaken, zoals loopbaanoriëntatie en samenwerken met mensen uit de praktijk, komen veel minder vaak aan bod. We weten vanuit de vorige metingen dat dit onderdeel –volgens de leerlingen– daarin niet zo uitgebreid aan bod komt. Ongeveer 10% van de leerlingen gaf

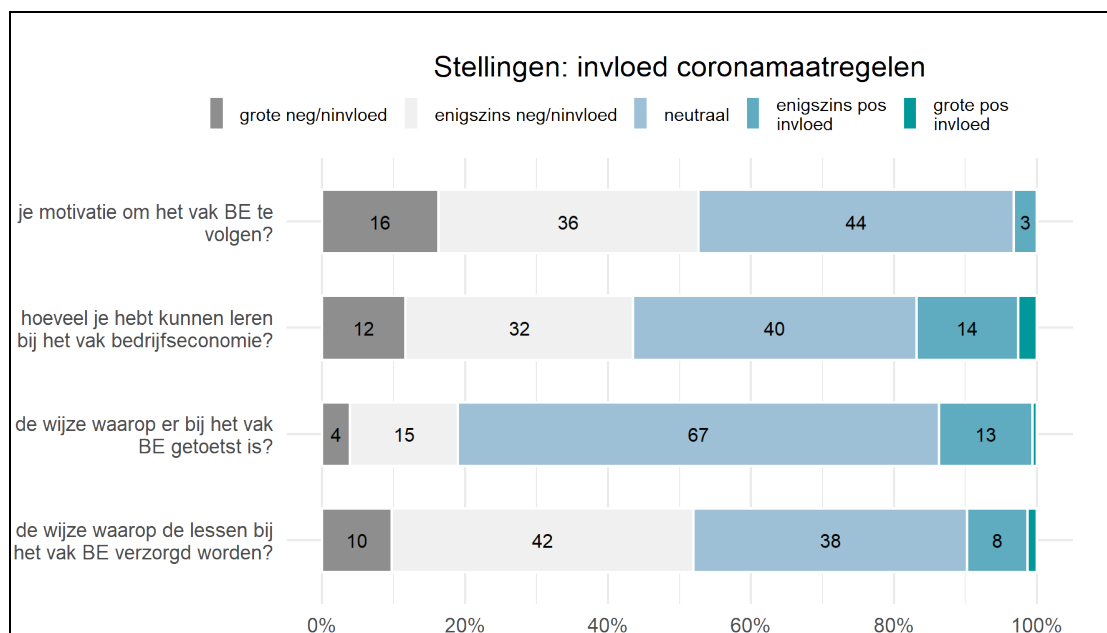
aan dat er aandacht is voor dit onderdeel. Dit lijkt in tegenspraak met de antwoorden over voorbereiding op vervolgopleiding, zoals behandeld in de vorige paragraaf. Wellicht blijft de aandacht voor vervolgopleidingen en loopbaanoriëntatie impliciet.

Vaardigheden gericht op het doen van onderzoek (24%) en/of gegevens samenvoegen (50%) of het analyseren van informatie (42%) komen ook aan bod tijdens de lessen. Wat hierbij opvalt is dat leerlingen vaak 'voldoende' invullen, maar relatief weinig de categorie 'veel' of 'heel veel'. Ten opzichte van de vorige meting is de vraagstelling veranderd. Dit maakt een vergelijking lastiger, maar niet helemaal onmogelijk. Wat opvalt is dat in beide metingen relatief vaak wordt aangegeven dat rekenvaardigheid veel aandacht krijgt en ict-vaardigheden relatief weinig aan bod komen.

Aan de leerlingen is ook gevraagd aan welke vaardigheden ze graag meer/minder hadden willen werken. De antwoorden zijn op te vragen bij SLO. Antwoorden die niets met de vraag te maken hebben ('nee' of 'ik heb geen opmerkingen'), zijn verwijderd.

5.1.10 Invloed COVID-19

Dit onderzoek vond deels plaats in de periode dat er coronamaatregelen van kracht waren. Om inzicht te krijgen in de impact van deze maatregelen, is de leerlingen gevraagd om aan te geven welke invloed deze maatregelen hebben gehad. De resultaten worden gepresenteerd in Figuur 35.

Figuur 29. Invloed coronamaatregelen.

Leerlingen geven aan de coronamaatregelen of een negatieve invloed of geen invloed hadden op de motivatie (80%) of het leerresultaat (72%) van leerlingen. Dit hangt mogelijk samen met dat de manier waarop de lessen werden gegeven niet als positief is ervaren (52%).

5.1.11 Eindopmerkingen

Leerlingen kregen aan het einde van de vragenlijst ook de mogelijkheid om nog een opmerking te maken. Veel opmerkingen hebben betrekking op de gevolgen van de COVID-19 maatregelen. Veel leerlingen stellen dat ze hierdoor achterstand hebben opgelopen. De antwoorden zijn op te vragen bij SLO.

6. Conclusies en aanbevelingen

Het doel van het monitoren van het vernieuwde examenprogramma BE is om zicht te krijgen op hoe het programma wordt uitgevoerd in de praktijk en de mogelijke knelpunten die de docenten/leerlingen ervaren. Deze vernieuwing is het gevolg van het advies van de commissie Boot (Boot, 2014). Het doel van deze vernieuwing was om het vak relevanter te maken voor leerlingen. In dit hoofdstuk worden enkele conclusies getrokken en aanbevelingen gedaan. Deze aanbevelingen kunnen een denkrichting bieden bij het oplossen van de geconstateerde knelpunten.

6.1 Opzet van het onderzoek

Om zicht te krijgen op de werking van het nieuwe programma in de praktijk is gedurende meerdere jaren onderzoek gedaan onder docenten en leerlingen. Op basis van de achtergrondkenmerken van docenten en leerlingen lijkt het erop dat er een behoorlijke spreiding was wat betreft geografische achtergrond, aantal jaren leservaring en gebruikte methodes. Het aantal respondenten varieerde en was in een aantal gevallen van bescheiden omvang. Aan beide onderzoeksgroepen zijn uitgebreide vragenlijsten voorgelegd en is de respondenten soms de mogelijkheid geboden om in open vragen reacties te geven. Deze antwoorden zijn verwerkt en waar mogelijk met elkaar vergeleken. Aangezien de vraagstelling in de loop van het onderzoek soms is veranderd, werd er soms gaandeweg een gedetailleerder inzicht verworven in hoe het programma in de praktijk functioneert. Echter, daardoor was het in een aantal gevallen ook lastig om de verschillende onderzoeksgroepen met elkaar te vergelijken en ontwikkelingen te signaleren. Gezien het soms bescheiden aantal respondenten, is er reden om voorzichtig te zijn met het trekken van al te stellige conclusies. Desondanks zijn de resultaten op een aantal punten wel helder genoeg om concrete conclusies te trekken en aanbevelingen te doen.

6.1.1 Examenprogramma/syllabus

De gepeilde docenten en leerlingen staan positief tegen de inhoudelijke veranderingen in het examenprogramma. Ze beoordelen het nieuwe programma gemiddeld tussen de 6,5 en 7. Daarmee kan worden gesteld dat de vernieuwing, volgens de docenten, een verstandige keuze is geweest. De antwoorden van de leerlingen beschouwen het vak BE overwegend als interessant en relevant. Naar het oordeel van de leerlingen is BE wel een lastig vak en moeten zij relatief veel werk voor dit vak verrichten. Docenten herkennen dit problemen en geven (vrij massaal) aan dat het programma voor het havo overladen is. Voor vwo geldt dit ook, zij het in veel mindere mate.

Opvallend is daarbij de rol van domein B. Dit domein is speciaal ontworpen om samenhang te bieden in het programma en te voorkomen dat het programma overladen zou raken. Docenten zijn vrij kritisch op dit onderdeel, terwijl leerlingen het domein juist als interessant ervaren.

Dit roept de vraag op hoe dit kan worden verklaard. De antwoorden van docenten en leerlingen bieden niet direct aanknopingspunten om dit te verklaren. Wellicht heeft dit te maken met hoe domein B is uitgewerkt in de leermiddelen of beschikken sommige docenten over tools om domein B zo in te zetten dat het domein zorgt voor samenhang en wellicht voor minder ervaren overladenheid.

6.1.2 Leermiddelen, vaardigheden en toetsing

Leermiddelen spelen een belangrijke rol bij de omzetting van het beoogde curriculum naar het uitgevoerde curriculum. Op dit punt geven docenten aan tevreden te zijn. Ze vinden, in het algemeen, dat de leermiddelen heel behoorlijk aansluiten op het programma en goed voorbereiden op het CE. Het ontwikkelen van SE-toetsen lijkt op dit moment ook geen probleem. Naar mate het programma langer in de praktijk functioneert, lijken docenten steeds beter te weten hoe dit vorm kan worden gegeven. Ook geven de docenten aan dat ze in staat zijn om de leerlingen verschillende bedrijfseconomische vaardigheden aan te leren.

Wat in de lespraktijk minder vaak aan bod komt, zijn andere vormen van opdrachten/toetsing, zoals presentaties en opdrachten met mensen uit de praktijk. Op dit punt stemmen docenten en leerlingen met elkaar overeen. In de opmerkingen geven verschillende docenten aan dat ze daar geen tijd voor hebben. Hier lijkt de al eerder benoemde overladenheid dus ook een rol te spelen.

6.1.3 Corona

De invoering van het nieuwe programma BE viel (deels) samen met de coronapandemie. Uit de vragenlijsten komt duidelijk naar voren dat de sluiting van de scholen overwegend negatief heeft uitgekapt. Dit sluit aan bij de bredere literatuur op dit punt (bv. Engzell et al., 2020). Wat in het kader van dit rapport van belang is, is de vraag of de scholensluiting de ervaren overladenheid heeft veroorzaakt. Dat lijkt niet het geval te zijn. De overladenheid van het programma speelt al een belangrijke rol in meting 2, voor de coronapandemie.

6.1.4 Aanbevelingen

Op basis van het hele monitoringsproces zijn een paar aanbevelingen geformuleerd:

- De overladenheid van het programma voor met name havoleerlingen komt heel nadrukkelijk naar voren in de antwoorden van de respondenten. Het lijkt verstandig om een verlichting te overwegen op

zowel havo als vwo. Dit kan wellicht door de losse onderdelen nog meer in samenhang te formuleren of – indien dit niet haalbaar is – door een aantal onderdelen te schrappen, waarbij de effecten van deze maatregelen goed moeten worden gemonitord.

- Het lijkt verstandig om grote veranderingen niet zonder meer door te voeren in een examenprogramma, maar om eerst een pilot uit te voeren om zicht te krijgen op potentiële problemen.
- Het is raadzaam om meer zicht te krijgen op het functioneren van domein B in het uitgevoerde curriculum. Het is bedoeld om meer samenhang te brengen in het programma, maar het is de vraag of dat lukt. De focus van een aanvullend onderzoek zou kunnen liggen op hoe dit domein wordt uitgewerkt in leermiddelen en in de lespraktijk. Dit laatste zou kunnen door leraren, lerarenopleiders en leerlingen te interviewen. De bevindingen kunnen wellicht aanleiding zijn om het domein aan te passen of om materiaal te (laten) ontwikkelen waardoor het domein beter tot zijn recht komt.

Al met al vinden docenten en leerlingen het programma inhoudelijk goed en relevant. Ook kunnen docenten uit de voeten met het programma wat betreft toetsing en hoe het programma is uitgewerkt in de leermiddelen. De twee aandachtspunten betreffen de ervaren overladenheid (met name havo) en het functioneren van domein B.

7. Referenties

Akker, J. van den (2003). Curriculum perspectives: An introduction. In J. van den Akker, W. Kuiper & U. Hameyer (eds.), *Curriculum landscapes and trends* (pp. 1-10). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

Commissie Boot (Vakvernieuwingscommissie M&O) (2014). *Van M&O naar Bedrijfseconomie, ondernemerschap en financiële zelfredzaamheid*. Enschede: SLO.

Elzen, M. den, & Penning de Vries, B. (2019). *Monitoring invoering vernieuwde bedrijfseconomie: Startmeting docenten 2018 - 2019*. Enschede: SLO.

Elzen, M. den, & Penning de Vries, B. (2020). *Monitoring invoering vernieuwde bedrijfseconomie: Tweede meting docenten en leerlingen 2019-2020*. Enschede, SLO.

Elzen, M. den, Penning de Vries, B., (2021). *Monitoring invoering vernieuwde bedrijfseconomie. Derde meting van het monitoronderzoek. Meting in zomer 2021 onder docenten en leerlingen, over schooljaar 2020-2021*. Amersfoort: SLO.

Engzell, P., Frey, A., & Verhagen, M. D. (2020). Learning loss due to school closures during the COVID-19 pandemic. <https://doi.org/10.31235/osf.io/ve4z7>. Gedownload van: <https://osf.io/preprints/socarxiv/ve4z7> (31 March 2021).

Als landelijk expertisecentrum richt SLO zich op de ontwikkeling van het curriculum in het primair, speciaal en voortgezet onderwijs in Nederland. We werken met het onderwijsveld aan de doelen, kaders en instrumenten waarmee scholen hun opdracht vanuit een eigen visie kunnen vervullen.

We brengen praktijk, beleid, maatschappelijke ontwikkelingen en onderzoek samen en stellen onze expertise beschikbaar aan onderwijs en overheid, bijvoorbeeld in de vorm van leerplannen, tools, voorbeeldlesmaterialen, conferenties en rapporten.

Bezoekadres
Stationsplein 1
3818 LE Amersfoort

Postadres
Postbus 502
3800 AM Amersfoort

T +31 (0)33 484 08 40
E info@slo.nl
W www.slo.nl

 [company/slo](https://www.linkedin.com/company/slo)
 [SLO_nl](https://twitter.com/SLO_nl)